

MAĞDUR VE SEMBOL: I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE KADINA YÖNELİK PROPAGANDA*

THE VICTIM AND THE SYMBOL: PROPAGANDA TOWARDS WOMEN IN THE OTTOMAN STATE DURING THE FIRST WORLD WAR YEARS

Feyza KURNAZ ŞAHİN**

Öz

Bu çalışmada, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde kadına yönelik olarak yapılan propaganda çalışmaları irdelenmiştir. Zira, kadınlar savaş dönemlerinde mağdur olmakla birlikte görev ve sorumlulukları da o nispette artmaktadır. Savaş sırasında erkeklerin büyük oranda askere alınması sebebiyle kadınlar erkeklerden boşalan rolleri üstlenmektedirler. Keza seferberliğin getirmiş olduğu bütün görevleri de yerine getirmek durumunda kalmışlardır. Savaş sırasında kadına duyulan bu ihtiyaç, onu propaganda faaliyetlerinin en önemli hedeflerinden birisi haline getirmiştir.

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde kadına yönelik propaganda faaliyetleri belirli temalar üzerinde şekillenmiştir. Esasen erkeklerin cepheye gitmelerindeki temel amaçlardan biri annelerinin, eşlerinin ve çocuklarının onurlu yaşamını savunmaktır. Dolayısıyla kadınların ve çocukların tehdit ve baskı altında olması ihtimali, gönüllü askerliğin en önemli temalarından birisi idi. Bu sebepten propaganda faaliyetlerinde kadınlardan istenen şey, cepheye gidecek askeri desteklemesi idi. Kadınlara yönelik diğer bir propaganda unsuru ise kadının seferberlik görevlerinin hatırlatılması oldu. Yani kadın bir yandan da cephe için çalışmak zorundaydı. Nitekim cepheye yaralanan askerlere sağlık hizmeti veya giyim ve diğer maddi yardım sağlanması kadınların faaliyetleri ile mümkün idi. Örneğin çeşitli kadın dernekleri ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesi yardım propagandaları ile kadınları yardıma teşvik etti.

Osmanlı toplumunda kadına yönelik diğer bir propaganda unsuru da onun annelik görevi idi. Savaşın gerekliliklerine uygun olarak vatanperver bir neslin yetiştirilmesi kadının en önemli vazifesi olarak nitelendirildi. Zira neslin, millî ve manevî değerler etrafında mobilize edilmesi kadının öğretileri ve desteği ile mümkündü. Bu şekilde ihtiyaç durumunda cepheye koşacak genç gönüllü askerler temin edilmiş olacaktı. Bu hususlar dikkate alındığında savaş dönemlerinde kadına yönelik propagandanın önemi ortaya çıkmaktadır.

Çalışma; Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Kızılay Arşivi ve süreli yayınlar dikkate alınarak hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti, Propaganda, Kadın.

* Bu çalışma 12-15 Kasım 2015 tarihleri arasında İzmir'de Türk Tarih Kurumu, Ege Üniversitesi, Dokuz Eylül Üniversitesi ve İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nin katkılarıyla düzenlenen "Uluslararası I. Dünya Savaşı Sempozyumu (Türk-Rus Penceresi)" başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan aynı başlıklı sözlü bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

** Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, Afyonkarahisar/Türkiye.
e-posta: fsahin@aku.edu.tr

•

Abstract

This study examined the propaganda made towards women in the Ottoman State during the years of The First World War. Besides being the victims in those years, women also had increasing responsibilities and duties. Hence, they had to take the responsibilities of men in several areas since most of them were enrolled in military services during the war. Furthermore, they had to perform all other duties which were brought by the state of emergency. This need of women during the war made them one of the most important targets of the propaganda activities.

Propaganda activities towards women in the Ottoman State during The First World War years were shaped on certain themes. In fact, the main reason why men went to war was to defend the honourable life of their mothers, wives and children. For this reason, the possibility of women's and children's being under pressure was one of the most important themes of voluntary military service. In this sense, what women were asked to do for the propaganda activities was to support men who would join the army. Another propaganda element towards women was to remind their duties for the state of emergency. In other words, they also had to work for the war. As a matter of fact, health services for injured soldiers or providing clothing and financial support for them were only possible through the assistance of women. For this reason, some women unions and the women office of The Ottoman Red Crescent Society encouraged women with their propaganda.

Another propaganda element towards women in the Ottoman society was their motherhood. It was regarded in those years that the most important duty of a woman was to grow a patriotic generation based on the necessities of war because mobilization of a generation around national and moral values was only possible with the support of women. That would make it possible to have young and voluntary soldiers who would join the army when needed. When all these situations are taken into consideration, the importance of propaganda towards women during the years of war becomes clearer.

This study was prepared based on the Ottoman Archive of the Prime Ministry, Archive of The Turkish Red Crescent, and periodicals.

•

Keywords

The First World War, The Ottoman State, Propaganda, Women.

Giriş

Son yıllarda I. Dünya Savaşı'nın toplumsal etkileri daha çok tartışılmaya başlandı. Bu meyanda savaş ve kadın, savaşın kadınların yaşantısına etkilerini irdeleyen çalışma sayısı gittikçe artmaktadır (Van Os 2003: 105-106). Çalışma konusunu oluşturan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'da kadına yönelik propaganda ile ilgili yapılmış herhangi bir bilimsel çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma bu alandaki boşluğu doldurmak için küçük bir katkı niteliğindedir.

Propaganda sözlüklerde bir öğreti, düşünce veya inancı başkalarına tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla söz yazı vb. yollarla gerçekleştirilen çalışma, yaymaca anlamına gelmektedir (Ayverdi 2011: 2561; Çağbayır 2007: 3898). Bununla birlikte propagandanın çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. Örneğin R.G. Wreford'a göre propaganda "*ilgi çekici enformasyon ve kanaat yayma işlemidir*". Basın yayın organları kullanılarak doğrudan veya dolaylı yoldan toplumsal görüşleri, duyguları ve davranışları etkilemeyi amaçlayan bir iletişim tekniği olarak tanımlanan propaganda, hükümetlerin kamuoyunun güvenini sağlamak amacıyla uyguladığı yöntemlerden biridir (Boyraz-Cantürk 2014: 497).

Propaganda faaliyetlerinin geçmişi çok eskiye dayanmakla birlikte en etkin ve teşkilatlı şekilde I. Dünya Savaşı'nda kullanıldı. Çünkü anılan dönemde halkın eğilimlerini etkilemek son derece önemli idi. Büyük devletler kendi kamuoyunu savaş şartlarına hazırlamak, diğer devletleri etkileyerek kendi safına çekmek, rakip tarafı yıpratmak için propaganda faaliyetlerini örgütlü olarak sürdürdüler (Öymen 2014: 111-119). Bu cümleden olarak psikolojik harbin en önemli unsuru olarak propaganda ön plana çıktı. Devletler çeşitli propaganda teknikleri kullanarak harp sırasında üstünlüğü ele geçirmeye çalıştı (Sarısaman 1999: 2-3).

Propaganda faaliyetlerinin başarıya ulaşması için yazılı ve görsel propaganda araçları profesyonel olarak kullanıldı. Zira cephede savaş devam ederken cephe gerisinde yaşayan sivil halkın da topyekun bir mücadele içerisine girmesi istenmekte idi. Bu meyanda devletin bütün kaynakları cepheye seferber edildiği için sivil halk üretime katılarak, beslenme ve giyiminden fedakarlık ederek ve cephe için yardım toplayarak mücadelesini vermek durumunda idi. Cephe gerisindeki halkın bu desteğini canlı tutmak ve ulusal çıkarlara hizmet etmek için aydınlar veya entelektüeller mevcut yönetimlerle işbirliği içinde hareket ederek vatanseverlik duygularını canlı tutmak için yazılar kaleme aldılar. Bu durum kurumsallaşmış bir propagandayı da beraberinde getirdi. Özellikle İngiltere, Almanya ve diğer ülkeler I. Dünya Savaşı sırasında kurumsallaşmış bir propaganda faaliyetleri ile kendi kamuoyları ya da dost ve rakip kamuoylarını etkilemeyi başardı (Koroğlu 2010: 39-44). Örneğin İngiltere I. Dünya Savaşı'nda hem kendi kamuoyunu etkilemek ve hem de başta Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere diğer devletleri kendi safında savaşa sokmak için bir Propaganda Bakanlığı kurdu ve oldukça etkili yazılı ve görsel propaganda teknikleri kullandı (Öymen 2014: 111-119).

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde propagandanın varlığı tartışma konusudur. Çünkü Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda propaganda faaliyetleri İngiltere ve Almanya'da olduğu gibi örgütlü ve devlet öncülüğünde yapılan kurumsallaşmış bir yapıya sahip değildir. Ancak Osmanlı basını, propagandanın önemi ve nelere kadir olabileceğinin farkındaydı ve propaganda faaliyetlerinin yapılması gerektiğine ve gerekli olduğuna dair görüşler sıklıkla dile getirilmekte idi (Koroğlu 2010: 39-44). Öte yandan Osmanlı Devleti'nde İngiltere ve diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi görsel propaganda yani resim fotoğraf, afiş

ve filmlerden oluşan propaganda unsurları geri bir durumda idi. Görsel propaganda alanında geri kalınmasının sebebi, bu unsurların uzun bir geçmişe sahip olmamasından kaynaklı idi. Bu sebepten Osmanlı'da İngiltere'de olduğu gibi Lord Kitchener'in halka işaret parmağını uzatan temalara sahip "seferberlik afişleri" görmek mümkün olmadı (Koroğlu 2010: 191-192).

Ancak kurumsallaşmış bir propaganda teşkilatının olmaması Osmanlı Devleti'nin propaganda unsurlarını kullanmadığı anlamına gelmemelidir. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında yer almasıyla özellikle İngiliz sömürgesi altındaki Müslümanları kıskırtmak amacıyla yapılan siyasi propaganda bu noktada öne çıkmaktadır (Bayur 1991: 293-348). Ayrıca I. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde özellikle Halide Edip, Yusuf Akçura gibi Türkçü aydınların savaşa tam destek veren ve içerisinde propaganda unsurları barındıran makalelerini görmek mümkündür (Koroğlu 2010: 50-51).

Öte yandan Enver Paşa'nın 1915'te Almanya'ya yaptığı bir gezi sırasında edindiği tecrübeler sinemanın propaganda unsuru olarak kullanılmasını gündeme getirdi. Bu doğrultuda Alman istihbarat heyeti Türkiye'ye gelerek ülkenin çeşitli yerlerinde propaganda içerikli sinema gösterileri düzenledi (BOA, DH.EUM.KLU., 9/9). Yine Enver Paşa'nın talimatları doğrultusunda 1917'de Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin sinema faaliyetleri sayesinde memleketin muhtelif yerlerinde savaşları gösteren ve gençlerde vatanseverlik hislerini artıran savaş belgesellerinin izletilmesi mümkün oldu (BOA, MF.MKT., 1230/37). Keza, gençler arasında vatanseverlik duygularını geliştirmek için savaş sırasında çekilen görüntülerden belgeseller oluşturulmaya çalışıldı. Bunun için Darülmuallimin Fotoğraf Öğretmeni Necati Bey, harcırah ve masrafı karşılanarak Gelibolu Cephesi'ne görevlendirildi (BOA, MF.MKT., 1210/33). Necati Bey'in Gelibolu'da çekmiş olduğu bu görüntülerin film haline getirilmesi için çalışmalar yapıldı. Görüntüler propaganda amaçlı olarak okullarda öğrencilere gösterilecekti. Bu kapsamda öğretmenin ihtiyaç duyduğu film şeritleri İstanbul'dan kendisine iletildi (BOA, MF.MKT., 1211/34).

Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti diğer büyük devletler kadar teşkilatlı olamasa da propaganda unsurlarını kullanmayı denemiş, Enver Paşa'nın direktifleri ve inisiyatifi doğrultusunda yazılı ve görsel propaganda unsurları kullanılarak halkın vatanseverlik duyguları etkilenmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti teşkilatlı olmayan ancak ihtiyaçlara göre şekillenen propaganda teknikleri kullanırken, toplumun önemli bir kesimini oluşturan kadınlara yönelik bir propaganda tekniği kullanılmış mıdır? Osmanlı Devleti'nde kadına yönelik propaganda var mıdır? Ya da propaganda alanına girecek şekilde kadınlara yönelik kültürel yayın bulunmakta mıdır? Çalışmada bu sorulara cevap aranacaktır.

Burada şunu ifade etmek gerekir ki, basında kadına yönelik olarak propaganda unsurları içeren kısıtlı sayıda kültürel yayın bulunmaktadır. Ancak bu yayınların devlet müdahalesiyle gerçekleştiğini kesin olarak iddia etmek zor görünmektedir. Çünkü savaş döneminde Osmanlı Devleti'nde propaganda eksikliğinin temel nedenlerinden birisi de devlet tarafından yapılan kurumsallaşmış bir yapının olmamasıdır. Zira Batılı ülkelerde propagandanın sistemli ve kurumsal bir hale gelmesindeki en önemli etken devlet tarafından yapılması idi. Öte yandan Osmanlı'da uygulanan sansür, propagandanın sistemli bir hale gelmesini engelledi (Koroğlu 2010: 60-61).

Bütün bu koşullara rağmen yine de kadına yönelik propaganda teknikleri içeren yayınlar yok değildir. Örneğin Osmanlı görsel propagandasının en başarılı örneği olarak kabul edilen ve devletin prestijli propaganda yayını olarak bilinen Harp Mecmuası bu açıdan önemlidir. Derginin kuruluş amacı propaganda yapmaktır. Bu meyanda devletin ve ordunun ihtişamını

göstermek, cephede ve cephe gerisinde bulunan sivil halkın moralini yükseltecek fotoğraflar yayınlamak başlıca görevidir. Dergi ilk sayısını Teşrinisani 1331'de çıkarmıştır. Derginin yöneticilerinin kim olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte Karargah-ı Umumi İstihbarat Şubesi tarafından çıkarıldığı bilinmektedir. Dergi incelendiğinde son derece kaliteli bir basıma sahip olduğu görülür (Harp Mecmuası Teşrinisani 1331: 1). Savaş şartlarında kağıt kıtlığı dikkate alındığında bu derece kaliteli bir baskı ancak devlet desteğiyle mümkün olabilmekte idi (Köroğlu 2010: 194-195). Harp mecmuasında kadınlara yönelik propaganda unsurları taşıyan yazılar yer almakta ve kadınlar oğullarını askere göndererek ve erkeklerden arta kalan işleri üstlenen fedakar anneler olarak nitelendirilmektedir ("Türk Anası Ne Düşünüyor" Mart 1333: 267-269).

Şunu söylemek gerekir ki, bu dönemde kadına yönelik propaganda unsuru taşıyan kültürel faaliyetlerin büyük bir bölümü, toplumda karşılık bulmaya başlayan Türkçülük akımıyla yakından ilgilidir. Savaş ortamının da etkisiyle aydınların Türkçülüğe yönelmesi ve "vatanperver" duygulara hitap eden yazılar kaleme alınması kadına yönelik propagandayı da etkilemiştir. Savaş sırasında bütün propaganda faaliyetlerinde olduğu gibi kadınlara yönelik propagandanın temelinde de "kurtuluş" ve "istiklal" için cephede ve cephe gerisinde mücadele temaları işlenmiştir. Bu propaganda aynı zamanda ulusal kimlik inşasının en önemli unsurlarından birisi olmuştur. Propaganda faaliyetleri kadınlar nezdinde karşılık bulmuş, Osmanlı kadınları teşkilatlanarak bütün imkanlarını cephe için seferber etmekten geri kalmamıştır.

1) Osmanlı Devleti'nde Kadına Yönelik Propagandanın Temel Yaklaşımları

I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devleti'nde kadına yönelik propaganda faaliyetleri belirli temalara sahipti. Esasen erkeklerin cepheye gitmelerindeki temel amaçlardan biri "vatanın kurtuluşu" ve "istiklali" idi. Bu durumda annelerin, eşlerin ve çocukların onurlu yaşamı savunulmuş olacaktı. Kadınların ve çocukların tehdit ve baskı altında olması ihtimali, gönüllü askerliğin en önemli temalarından birisi idi. Bu sebepten kadına yönelik propaganda faaliyetlerinde cepheye gidecek askerin desteklenmesi istendi ("Türk Anası Ne Düşünüyor" Mart 1333: 267-269).

Kadınlara yönelik diğer bir propaganda unsuru ise kadının seferberlik görevlerinin hatırlatılması oldu. Kadın bir yandan cepheye gidecek askeri desteklerken diğer taraftan da cephe için çalışmak zorundaydı (Karakışla 2015: 62-65). Nitekim cephede yaralanan askerlere yardım sağlamak ya da yardım faaliyetleri içerisinde yer almak ciddi bir propaganda unsuru haline geldi. Bunun yanında yaralı ve hasta askerlere sağlık hizmeti veya giyim ve diğer maddi yardım sağlanması, kadınların faaliyetleri ile mümkün idi. Örneğin çeşitli kadın dernekleri ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti (HAC) Hanımlar Şubesi, yardım propagandaları ile kadınları yardıma ve üretmeye teşvik etti (Kızılay Arşivi: 193/54).

Osmanlı toplumunda kadına yönelik diğer bir propaganda unsuru da onun annelik görevi idi. Savaşın gerekliliklerine uygun olarak vatanperver bir neslin yetiştirilmesi kadının en önemli vazifesi olarak görüldü. Zira neslin, millî ve manevî değerler etrafında mobilize edilmesi kadının öğretileri ve desteği ile mümkün idi. Çünkü savaşın ne kadar süreceği belli değildi ve ihtiyaç durumunda cepheye koşacak genç gönüllü askerlerin varlığı devlet için hayati öneme sahipti.

Kadına yönelik propagandanın diğer önemli teması ise özellikle erkeklerden boşalan işgücü ihtiyacının kadınlar tarafından karşılanmasını telkin etmektir. Bu meyanda basında çıkan

yazılarda kadınlar çalışmaları hususunda telkin edildi. Keza kadının çalışma hayatına girmesinin kalkınma açısından bir gereklilik olduğu da sıklıkla vurgulanmıştır.

Bütün bu çabalar sonucunda I. Dünya Savaşı'nda kadınlar, bir yandan savaşın mağdurları diğer taraftan fedakarlığın, yardımın, işgücünün sembolü oldular. Kadını sembolleştiren savaş sırasında bütün hizmet alanlarında aktif bir şekilde mücadele etmesi idi. Çünkü kadınlar bu dönemde askeri hizmetlerin bir parçası oldular. Hemşirelik, hastabakıcılık ve işçilik gibi meslekler edindiler. Aynı zamanda askerlere yardım faaliyetlerinin içerisinde etkin bir şekilde yer aldılar. Bu şekilde asker annesi, eşi ya da kardeşi olmanın sorumluluklarını yerine getirdiler. Kadının bu sorumlulukları onun toplumsal hayatta daha belirgin olmasını sağladı. Zira I. Dünya Savaşı'nda kadının etkin bir rol üstlenmesi onun sosyal, politik ve sivil haklarını daha güçlü bir şekilde talep etmesine de fırsat verdi (Van Os 2003: 105-106).

2) Askerliğin Teşvik Edilmesi İle İlgili Propaganda

Erkeklerin cepheye gitmelerindeki temel amaç vatanın kurtuluşu ve istiklali idi. Bu sebepten propaganda faaliyetlerinde "*vatanseverlik teması*", kadına yönelik propagandanın en temel yaklaşımı oldu. Savaş döneminde kamuoyu vatansever ve milliyetçi söylemlerle yönlendirilmeye çalışıldı. Bu tema çerçevesinde kadınlara mücadele etmeleri gerektiği hatırlatıldı. Yaralı, hasta ve sakat askerlerin evlerine döndüklerinde kadınların onlara yoldaşlık etmesi ideali ön plana çıktı. Güvenli ve mutlu bir ev ortamının sağlanması, kadının temel vazifesi olarak telkin edildi. Bu şekilde kadın toplumsal travmanın çıkış noktasını sembolize etti.

Bu meyanda dönemin en önemli görsel propaganda aracı olan Harp Mecmuası'nda kadınlara yönelik propaganda unsuru taşıyan yazılar yer aldı. Mart 1917 tarihli Harp Mecmuası'nda yayınlanan "*Türk Anası Ne Düşünüyor*" başlıklı yazı buna örnek teşkil eder. Yazıda vatansever bir söylem kullanıldı, savaş döneminde kadının tutumuyla ilgili toplumsal beklenti telkin edildi. Türk anasının oğullarını vatan için feda etmekten üzüntü duymadığı, bilakis milleti doğuran ve yaşatanın fedakarlığın sembolü olan ana olduğu ifade edildi.

Harp Mecmuasında yer alan bir kısa hikaye oğlunu askere yolculamak üzere elinde değneği sırtında torbası ile tren istasyonuna gelen bir Anadolu kadınının "*Türk Anasının*" içinde bulunduğu duygusal durumu konu etmektedir. Öyküde sessizce tren istasyonunda bekleyen anne, görevli asker Abdülkadir Kemalî tarafından farkedilir. Hikaye bu andan itibaren annenin Abdülkadir Kemalî ve oğlu Hüseyin ile yaptığı diyalog çerçevesinde şekillenir. Hikayede son derece duygusal ve etkileyici bir anlatım söz konusudur. Üzüntü ve acıların nedeniyle annenin belinin büküklüğü, elinde küçük bir sopa, sırtında bağlı bir torba bulunduğu, sararmış çizgili çehresiyle sessizce beklediği, ancak bu haliyle bir abideyi andıran Türk anası olduğu, başındaki örtünün ıslandığı, çenesine ve şakaklarına ak saçlar düştüğü ve vagonun her açılışında gözlerinin oraya dikildiği ifade edilmiştir¹.

¹ Hikayenin devamında gerçekleşen diyalog şu şekildedir;

Abdulkadir yaklaştı:

- *Valide burada ne duruyorsun? Sualiyle atideki muhavere başladı:*

- *Şimendiferde asker oğlum var onu geçirmeğe selamlemeğe geldim.*

- *Oğlum kimdir, nerelidir?*

- *Söğüt'ün Akgünlü köyünden, Osmancığın ana yatağımdan Mahmud oğlu Hüseyin.*

- *Çağırayım mı, görmek istiyor musun?*

- *Ona bir sözüüm var söyleyecektim. Zahmet olmazsa, sana duâ ederim. Abdülkadir vagona koştu. Bir künyeye okudu. Mahmud oğlu Hüseyin, Söğüt.*

Bir ses: - Efendim. Benim Mahmudoğlu Hüseyin, Söğüt. Akgünlü'den

Dergide yer alan bu hikaye gerçek veya gerçek izlenimi verilmiş savaş öyküsüdür. Öyküde acılı ve coşkulu bir duygusalılık kullanılarak doğrudan Türk kadınından beklentinin ne olduğu ifade edildi ve kadınlar vatanseverlik duyguları etrafında mobilize edilmeye çalışıldı. Türk kadınının sabır ve metanet içinde acılara katlanarak ve gerektiğinde erkeğin yerini alarak yaşamak durumunda olduğu vurgulandı. Hikayede köydeki erkeklerin cepheye gitmesiyle hiçbir işin geride kalmadığı, kadınların da erkek gibi çalıştığı telkin edildi. Derginin ilk sayısından itibaren bu tür söylemler ağırlık kazandı. Zira derginin ilk sayısında yurt içi ve yurt dışına yönelik bir propaganda hedeflediği açıkça ifade edildi. Hatta derginin niçin çıktığına ilişkin yayınlanan makalede “*Türkiye ölmeyecek, yaşayacak ve büyüyecek*” ifadeleri yer aldı (“Harp Mecmuası Niçin Çıkıyor” Teşrinisani 1331: 3-6).

Harp yıllarında kadına yönelik en önemli mesajlardan birisi de toplumun devamlılığını sağlamakla ilgili vazifelerin hatırlatılması oldu. Bu meyanda Batıcı bir çizgiye sahip olan ve kadın haklarını savunan bir dergi olan *İctihad*'ın 12 Şubat 1915 tarihli nüshasında yer alan “*Kadın ve Harp*” başlıklı makalede Selahaddin Asım, kadının harpteki görevinin ne olması gerektiği üzerinde durdu (Selahaddin Asım 1330: 464). Harbin milletin, devletin ve vatanın genelini yok etmek için yöneltilen tehdidi yok etmek için yapıldığı ve kişilerin icap ettiği takdirde toplum için kendini feda edebilecekleri hatırlatıldı. Harp ile kadın ilişkisi açıklanmaya çalışılırken, kadının toplumdaki en önemli görevinin milletin faydasını temin etmek olduğu vurgulandı.

Bu meyanda yaşanan nüfus kaybını telafi etmek, nüfusun çoğalmasını sağlamak ve fertleri yetiştirmek kadının temel vazife olarak yansıtıldı. Yani kadın toplumun canlı tutulması, cemiyetin yaşatılması için yegâne kuvvet idi. Erkeğin ise topluma yönelik bu vazifesinin kadına nazaran daha ikinci derecede olduğu, kadının toplumu yaşatmak için erkekten daha öncel olarak yaşaması gerektiğinin altı çizildi. Bu nedenle savaş gibi olağanüstü durumlarda toplumun bekası için kadının hayatının erkeğinkinden daha önemli olduğu vurgulandı (Selahaddin Asım 1330: 464).

Osmanlı basını, kadın ve harp hususunu tartışırken kadınların da askere alınmaları ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürüldü. Örneğin Tanin'in 11 Kanunusani 1330 tarihli nüshasında yer alan “*Harp ve Kadınlar*” başlıklı yazıda kadınların sosyal hayatta bazı haklara sahip olmaları ve belli mevkilere gelmeleri eleştirilirken “*Kadınlar memleket hayatına karışacak, her şeyde erkeklerle müsavî olacak öyle mi? Peki öyleyse haydi harbe gitsinler!*” sözleri buna örnek teşkil etmektedir. Makalede

-
- Gel oğlum seni anan görmek istiyor Delikanlı vagon dan atladı. Şuâât-ı berkiyeden seçilebilen levendâne bir vücud, filiz gibi bir boy, Hüseyin polat, müheykel gibi hazır ol vaziyetinde sağ el selam ve ihtiram mevkiinde Abdülkadir'in karşısında emre âmâde idi. Beraberce yürüdüler. Muhterem validenin müvâcehesinde durdular. Hüseyin anasının elini öptü. Zavallı Valide ciğerparesini bir daha kokladı. Dedi ki:
-Hüseyin... Dayım Şıpka'da baban Dömeke'de ağaların da sekiz ay evvel Çanakkale'de yatıyorlar.
Bak son yongam sensin! Minareden ezan sesi kesilecekse, caminin kandilleri körlenecekse sütlerim haram olsun öjde köye dönmme. Yolun Şıpka'ya uğrarsa dayının ruhuna Fatıha okumayı unutma! Haydi oğul Allah yolunu açık etsin” dedi.
Hüseyin bu sözleri kalbinin amak-ı ahd ü vefasına gömüdüğünü îma eden bir huzû ile dinlemişti. Anasını ve Abdülkadir'i selamladı, gitti. Abdülkadir bu büyük ruhlı kadınla yalnız kalmıştı sordu:
-Valide demek ki sizin soyun erkekleri hep şehit oldular öyle mi?
-Yalnız bizim soy değil oğul. Elli yıldır köylü mezarlığa delikanlı gömemedi, din dursun da ko biz hep ölelim.
-Şimdi köyünüzde hiç erkek yok mu?
-Köyümüz bütün erkek dolu. Bizi beğenemediniz mi, hiçbir işimiz geri kalmadı. Evvelden nasılsak yine öyleyiz, bağırınza kara taş bağladık düşman mahvoluncaya kadar dayanacağız. Yaradanım bana o günü göstermeden canımı almasın dedi.
Abdülkadir bu ulu vâlidenin karşısında donmuş kalmıştı. Dayanamadı gözlerinden iki cuybâr-ı iftihar saltverdi ve bir îman ve kanaatle şu sözleri söyleyerek ayrıldı: Milleti doğuran da ana yaşatan da. Türk anası hâlâ oradaydı trenin hareketini bekliyordu” (“Türk Anası Ne Düşünüyor” Mart 1333: 267-269).

kadınların son dönemlerde ve özellikle devam eden harp sırasında yaptıkları faaliyetlerin buna itiraz edenleri susturacak mahiyette olduğu, bu nedenle kadınların harbe katılabileceği, böylece kadın-erkek eşitliğinin harbi de içine alacak şekilde oluşacağı ifade edildi. Makalenin son bölümünde ise Avrupa'dan özellikle İngiltere'den örnekler verilerek İngiltere'de gönüllü kadın alayları teşkil edildiği kamuoyuna duyuruldu (Selahaddin Asım 1330: 464).

Ancak kadınların askere alınması fikri kamuoyunda karşılık bulmadı. Örneğin İctihad'da Selahattin Asım bu fikri eleştirdi. Kadın ve harp meselesinin kadının toplumdaki sosyal ve medeni vazifesi dikkate alınarak tartışılması gerektiği savunuldu. Kadın, nesilleri yetiştiren bir vazifeye sahipti ve bu sebepten kadının askere alınması neslin devamı açısından mantıksızdı. Çünkü bir kadının ölmesi, toplumdaki yetiştiriciliğin ölmesi anlamına geliyordu. Bu meyanda Selahaddin Asım, "muharebede erkeğin cemiyet ve millet için masraf, kadının ise ancak "varidat" olduğu" değerlendirmesini yaptı. Masraf boşluğunu dolduracak tek unsurun varidat olduğu hatırlatıldı. Bu nedenle kadının ölmek yani masraf teşkil etmek yerine yaşayıp yetiştirmek yani "varidat temin eylemek" zorunda olduğu telkin edildi (Selahaddin Asım 1330: 464).

Basında vurgulanan diğer bir husus ise harbin vatan, millet ve cemiyetin müdafaası ve yaşaması için yapıldığı, dolayısıyla neslin devamını ve hayatın kaynağını oluşturan ananın da ulvi bir şekilde müdafaa edilerek yaşatılması gerektiğidir. Bu hususlar dikkate alındığında erkek, cemiyet ve millet için ölürken buna karşılık kadın hem erkeğin ölümü nedeniyle oluşan zararı telafi etmek için hem de topluma karşı aslen sorumlu bulunduğu "yetiştiricilik" hizmetini yerine getirmek için çalışmak zorundadır. İctihad'da kadının harp sırasındaki önemi şu cümlelerle anlatılmaktadır (Selahaddin Asım 1330: 464-465):

"... kadının bizatihi cemiyet bizatihi vatan olması sebebiyle onun ölmesi bunların da ölmesi demektir. Çünkü cemiyetin esası bulunan nev'iyette de esas ve büyük unsur ve amil kadındır, cemiyet ise ancak nev'iyetle yaşayabildiğinden erkek, kadının vasıtasıyla, kadının dolayısıyla cemiyete dahil olabilir. Yani kadın birinci ve asıl olarak erkek ise ikinci ve mütemmim olarak cemiyette yaşar ve hizmet görür. Bunun içindir ki bir milletin muharebe gibi müthiş ve azim kadın zayıfatını kabul etmesi doğrudan doğruya kendisinin umumi intiharı mahiyetindedir. Çünkü doğurmakla, cemiyete yeni fertler ve nesiller ilave etmekle mükellef olan kadının kendisini ölüme sevk etmesi, kendi eser ve mahsulü olan cemiyet binasını eliyle baltalayıp yıkması demektir. Hülasa kadın, nev'iyeti idame etmek vazifesi sayesinde ölümleriyle cemiyeti tahrip ve rahnedar eylemek değil, ancak onu yaşayıp doğurmakla tamir ve termim etmeğe mecburdur. Yoksa cemiyeti yapan onu aynı zamanda yıkamaz".

Kadının annelik görevi ve nesil yetiştirmek için yegane kişi oluşu, bu yöndeki propaganda içerikli haberleri yoğunlaştırmıştır. Nitekim savaş döneminde kadınlarla ilgili vurgulanan önemli hususlardan birisi ise kadının annelik görevini hakkıyla yerine getirmesi ile ilgili idi. Basında çıkan yazılarda kadının bu görevi üzerinde duruluyor ve kadınlar, devletin bekası için vatanperver nesiller yetiştirmeye teşvik ediliyordu. Bu meyanda kadın olmanın daha büyük bir sorumluluk gerektirdiği hatırlatılmıştır. Kadın hem savaşın mağduru hem de milletin canlı tutulmasının yani nesil yetiştirme ve doğurganlığın sembolü olmuştur. Dolayısıyla kadınlar erkeklerden boşalan işgücü ihtiyacını karşılamının yanında çocukların bakımı, yetiştirilmesi ve evin sorumluluğunu da üstlenmişlerdir.

I. Dünya Savaşı yıllarında edebi yazında da kadınlardan beklenen fedakarlığı ifade eden propaganda içerikli kısa öykülerin varlığı dikkat çekmektedir (Selçuk 2012: 215). Örneğin Yeni Mecmua Çanakkale Nüsha-yı Fevkâlâdesi'nde yer alan ve yazar Emine Semiye'ye ait "Bir

Damla Kan Bir Damla Gözyaşı" adlı öykü buna örnek teşkil etmektedir. Öykünün başlığında "Çanakkale menakıbından iki hakiki vaka" ifadesi yer almaktadır. Öykünün kahramanı Şefika'dır. Şefika, hastanede gönüllü hastabakıcılık yapmaktadır ve Çanakkale'de yedek subaylık yapan nişanlısını şehit vermiştir. Nişanlısının mektuplarında iyilikle bahsettiği komutanı Celalet ise Şefika'nın çalıştığı hastaneye yaralı olarak gelmiş, iki kolunu ve bacağını kaybetmiştir. Hastaları ziyaret eden bir komutan Celalet'e moral vermek için hastabakıcılara bakarak kendisi gibi bir kahramanla her Türk kızının evlenebileceğini ifade eder. Bu sırada diğer hastabakıcılardan ses çıkmazken Şefika bir fedakarlık yapar ve Celalet ile evlenmeyi kabul eder (Emine Semiye 1918: 85-88; Köroğlu 2010: 348). Şefika, sakat kalan asker için mutlu ev ortamı sağlayacak fedakar Türk kadınına sembolize etmiştir.

Yine Nüsha-yı Fevkâlâde'de diğer bir kısa hikaye ise Salime Servet Seyfi tarafından kaleme alınan "Oğlumun Hududa Gönderdikten Sonra" adlı hikaye idi. Adından da anlaşılacağı üzere öyküde analık ve vatan sevgisi gibi ulvi duygular işlendi. Öyküde oğlunu askere gönderen bir annenin yaşadığı duygular son derece etkileyici ve acıklı bir şekilde anlatılmakta idi. Öykünün kahramanı olan anne, oğlunu savaşa gönderdiği için son derece müteessirdir. Ancak vatan sevgisi ağır bastığı için oğlunu memnuniyetle askere göndermiştir. Çünkü fedakar anne zor zamanlarda milletin birlik içinde hareket etmesi gerektiğini düşünmektedir (Salime Servet Seyfi 1918: 103-104; Köroğlu 2010: 348-349).

Her iki öyküde de kadından beklenen görev ve fedakârlık propagandist bir yaklaşımla okuyucuya aktarıldı. Kadın yazarların kaleminden çıkmış bu öyküler, toplumun kadından beklentisini ortaya koydu. Kadının anneliğini, vatan sevgisine feda ettiği ya da etmesi gerektiği telkin edildi. Bu içerikteki hikayeler kadının milliyetçi ve vatansever kimliğinin oluşmasında ve milli bir bilinç inşa edilmesi için de son derece etkili oldu.

Öte yandan kadınların fedakarlığına yönelik propaganda yürütülürken Alman kadınlarının savaş sırasındaki tutumları da kamuoyuyla paylaşıldı. Örneğin Servet-i Fünun'un 20 Eylül 1917 tarihli nüshasında yer alan "Harpte Alman Kadını" başlıklı yazıda, savaş sırasında Alman kadınlarının büyük bir mücadele vererek ülkelerini ve ailelerini koruyarak imkansız denebilecek başarılar elde ettikleri hatırlatıldı. Alman kadınlarının kadınlığın geleceği ile ilgili çığır açtığı, ihtiyaç durumunda vatan savunmasına koşarak, yurdunu terke mecbur kalacak erkeklerin bıraktığı boşluğu doldurdukları, bu şekilde kadının büyüklüğünü zor anlarda ispat etmiş oldukları belirtildi. Hatta harbin, en yakınlarını ve sevdiklerini yanlarından ayırdığı zaman dahi hiçbir haykırışı açığa vurmadıklarının altı çizildi. Alman kadınlarının bu hali kader olarak kabullendikleri, vatanlarına daha kalbi duygularla bağlandıkları, hatta sakin bir köşeye çekilip çevresindekileri göz yaşlarıyla teskine çalışırken vazifelerini asla ihmal etmedikleri dile getirildi ("Harpte Alman Kadını" 1917: 118).

Kadından beklenen fedakarlık kadınlar nezdinde karşılık buldu. Kayıplar karşısında kadınlar öyle bir hal almıştı ki, iki oğlunu farklı cephelerde şehit veren kadınların mektuplarına bakıldığında bir isyana rastlamak mümkün değildi. Kadınlar kaybettiklerinin ardından sadece müteessir olduklarını ifade etmekle yetinmiyorlardı (Kızılay Arşivi, 936/203). Türk kadını, savaşın "fedakar annesi" olarak sembolleşti. Örneğin 23 Ocak 1917 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere, bir anne Galiçya Cephesi'ne gönderdiği Süleyman Bahaaddin adlı oğlundan haber alamadığı için HAC Manisa Şubesine başvurarak oğlunun akıbetini araştırmaya koyulmuştur. Bu anne diğer oğlu olan Yüzbaşı Kazım Efendi'yi ise Çanakkale'de şehit vermiştir. Kadın mektubunda iki oğlunu da kaybettiğinden dolayı çok müteessir olduğunu ifade etmekle yetinmekte ve Galiçya Cephesi'nde bulunan oğlundan esir veya şehid olmasıyla ilgili bir haber alması halinde

çok mutlu olacağını dile getirmektedir (Kızılay Arşivi, 665/303).

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Anne olarak oğlunu arayan Türk kadını, aynı zamanda eş sıfatıyla da cephede kaybettiklerini bulma çabası içerisinde olmuştur. Örneğin 15. Kolordu, 19. Fıkra, 77. Alay, 3. Tabur, 2. Kısım, 1. Takım ve 2. Manga efradından olup Galiçya Cephesi'nde savaşmış Akşehir'in Ahicelal Mahallesinden Bekir Ağa oğlu Serdaroğlu Ömer'in eşi, HAC Akşehir Şubesine başvurarak eşinden onbeş aydır haber alamadığını, Galiçya Cephesi'nde Ruslara esir düştüğünün söylendiğini, ancak herhangi bir bilgiye ulaşamadıklarını, eşinin anne ve babasının son derece üzgün olduğunu belirtmiştir. Eşinin akıbeti hususunda Hilal-i Ahmer'den yardım talep etmiş ve durumu hakkında takibat yapılması halinde anne ve babasının duasına mazhar olunacağını dile getirmiştir (Kızılay Arşivi, 936/203).

Türk kadını I. Dünya savaşında "*fedakar kadın*" olarak sembolleşirken anne, eş olarak yaşadığı acıları büyük bir metanetle karşıladı. E. Tahsin tarafından Sabah gazetesinin 7 Temmuz 1915 tarihli nüshasında yer alan makalede kadınların bu fedakarlığı övüldü. Cepheden dönen yaralılar arasında evladını arayan ancak bulamayan bir Türk annesinin sözleri kamuoyuyla paylaşıldı;

"...Kalbim diyor ki Osman'ım şehit olmuştur. Fakat her halde ister gazi ister şehit olsun, değil mi vazifesini yapmıştır. Gam yemem. Allah devlete, millete zeval vermesin" (E. Tahsin 1915: 3). Yazar, Türk kadınının fedakarlığından bahsederken "Türk kadınlarının bu muharebede gösterdikleri menâfii, sarf eyledikleri mesâiyi düşünüyordum. Filhakika, bidayet-i harbden beri sarf edilen bu mesâi o derece azimdir ki, Allah'a şükür borcunu ödemek için ne kadar çalışsak azdır. Yaralılarımıza çamaşır, sargı yetiştirmek, asker ailelerine muâvenet etmek için muhtelif cemiyetlerde çalışan, hastanelerde yaralı gazilerimizin yaralarını saran kadınlarımız gayr-ı muntazır bir sırada aldıkları felâketâmiz haberlere karşı da muhafaza-i metânet etmeyi biliyorlar" ifadelerini kullanmıştır (E. Tahsin 1915: 3).

3) Kadınların Çalışma Hayatındaki Varlığının Desteklenmesine Yönelik Propaganda

Osmanlı Devleti'nde iktisadi hayat erkeklerin faaliyetleri ile şekillenmekte idi. I. Dünya Savaşı'nda seferberlik çerçevesinde 20-45 yaş aralığında bulunan erkeklerin cepheye çağırılması sonucunda ciddi bir işgücü ihtiyacı ortaya çıktı. Kadınlar, erkeklerden boşalan bütün işlerde yer almaya başladılar. Esasen XIX. yüzyılda sosyo-ekonomik hayatta yaşanan bazı değişimler kadının çalışma hayatına girmesinde etkili olmuş idi. Ancak I. Dünya Savaşı bu alanda tam bir dönüşüm sağladı. Osmanlı basını, kadınların çalışma hayatına atılmaları hususunda onları teşvik etti (Çakır 1996: 22-23).

Zira savaş döneminde kadınlardan istenen en önemli şeyler erkek işgücünün yerini doldurmaları ve cephede savaşan askerler için malzeme temin edilmesi ile ilgiliydi. Nitekim basında çıkan yazılarda ve gazete ilanlarında kadının bu görevi üzerinde duruluyor ve kadınlar çalışmaya teşvik ediliyordu. Bu meyanda kadınları harekete geçirmek için kampanyalar düzenlendi. Kadınların çeşitli meslekler edinmeleri için cemiyetler vasıtasıyla kurslar açıldı. Askerlerin sıhhi bakımlarını sağlamak için hemşirelik ve hastabakıcılık teşvik edildi (Kızılay Arşivi: 193/88; Kızılay Arşivi: 193/90). Kadınlar çeşitli meslek gruplarında yer almaya başladı, cephe için gerekli olan askeri ve sıhhi malzeme yapımında etkin bir şekilde çalıştılar.

Bu dönemde kadınların çalışma hayatında örgütlenmesini sağlamak amacıyla çok sayıda kadın derneği de kuruldu. Yardım derneklerinin ve kadının çalışma hayatına atılmasını teşvik

eden derneklerin sayıları savaş yıllarında arttı. Bir taraftan derneklerin faaliyetlerinin artması diğer taraftan savaş döneminde erkek iş gücünün oldukça azalması kadınların çalışma hayatına atılmasını bir anlamda zorunlu kıldı. Kadının çalışma hayatına girmesini teşvik etmek amacıyla basında propaganda faaliyetleri yürütüldü. Kadınlar basın yoluyla meslek edinmeye teşvik edilirken, dernekler yoluyla da meslek öğrenmeye başladı. Dergiler özel dersaneler açarak kadınların bilgi ve görgülerini artırdılar. Kadınlara meslek öğretmek için dikişevleri ve imalathaneler açıldı. Bu dönemde kadınlara meslek edindirmeyi ve iş bulmayı sağlamak için 1916'da Enver Paşa'nın himayesinde ve erkeklerden oluşan "*Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi*" kuruldu. Bütün bunlar kadınları çalışmaya teşvik etmek ve işgücü ihtiyacını karşılamak üzere yapıldı (Karakışla 2015: 73, Çakır 1996: 46-50). Karakışla, cemiyetin esas amacını, zor durumda kalan müslüman Osmanlı kadınlarının namuslu şekilde hayatlarını sürdürmelerini ve geçimlerin temin etmelerini sağlamak olarak ifade etmektedir (Karakışla 2015: 73).

HAC kadınları meslek edinme hususunda teşvik etti. Kadın hastabakıcı yetiştirmek için açılacak mekteplere devam etmeleri hususunda kadınları teşvik etmek için ilanlar verildi. Hastabakıcılıkla ilgili bilgi veren ilanlarda Dr. Besim Ömer tarafından verilecek hastabakıcılık kurslarına gitmek isteyen kadınlar davet edildi (Kızılay Arşivi: 193/88; Kızılay Arşivi: 193/90; Kurnaz 1997: 82-83). Bu ilanlar belirli aralıklarla tekrarlandı. Dönemin en önemli görsel propaganda aracı olan Harp Mecmuası'nda da kadınlar hastabakıcılık için teşvik edildi. Dergide kadınların hastaların başında ya da ameliyat sırasında çekilen fotoğrafları yayınlandı (Harp Mecmuası, Teşrinisani 1332: 215; Harp Mecmuası Mart 1333: 263, 267). Bu dönemde kadınlar bir taraftan cephe için çalışırken diğer taraftan gelecek nesillere annelik yapmanın paradoksunu yaşadılar.

Donanma Mecmuası'nın 11 Temmuz 1917 tarihli nüshasında yer alan ve Kazım Nami tarafından kaleme alınan "*Harp ve Kadınlarımız I*" başlıklı yazıda, I. Dünya Harbi'nin sebep olduğu felaketler nedeniyle ölçüyü aşan ve bütün dünyayı içine alan bir bela olduğu, ancak kadınların özgürleşmesi, eşit haklara sahip olması ve çalışma hayatına atılmaları açısından faydalı olduğu değerlendirildi (Kazım Nami 1917a: 1279). Harp döneminde Osmanlı Devleti'nde kadın hareketi farkında olmadan yürüdü ve büyüdü. Harpten önce "*Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti*" sayesinde fikirlerini müdafaa eden kadınlar savaşla birlikte önemli mesafe kat ettiler. Kadınların sosyal hayata dahil olması ve kadın haklarındaki gelişmeler bazı çevreleri rahatsız etse de basında kadın hareketi konusunda çok sayıda yazı kaleme alındı. Kadın hareketini destekleyen yazarlar gerçeklerden korkanların ve ona düşman olanların her dönemde mevcut olduğunu ancak hakikati hiç kimsenin engelleyemeyeceğini ifade ettiler (Kazım Nami 1917a: 1278).

Basında kadın haklarının propagandası yapılırken savaş sırasında kadın haklarının gelişimi savaş öncesindeki dönemle kıyaslandı. Örneğin Servet-i Fünun'da harpten önce kadınlık hareketinin faaliyetlerin kapsamının geniş olmadığı, bazı kadın gruplarının çalışmalarıyla yürüdüğü, bu grupların yöneticilerinin sosyal çevresi etrafında münferit olarak kaldığı belirtildi. Bu gruplara katılanların küçük bir bölümü kadınlığın geleceğine yönelik düşüncelere sahipti. Büyük bir çoğunluğu ise daha ziyade bunu maceraperestlik olarak algılamakta idiler. Bu dönemlerde kadınların hukukunu savunmak ve kadınlara daha büyük bir hürriyet verilmesi için çalışmak teferruat olarak kabul ediliyordu. Ancak I. Dünya Savaşı kadın hakları açısından bir dönüm noktası oldu. Bu savaş kadınlığı bağlı olduğu tereddütlü halden kurtararak farklı bir noktaya getirdi ("*Harpte Alman Kadını*" 1917: 118).

Bu gelişmelere paralel olarak çok sayıda kadın iş hayatına atıldı. Esasen seferberlik öncesinde “*Telefon İdaresinde*” hanımlar az sayıda da olsa çalışmaya başlamış idi. Bilahare kadınlar postane memurluğuna atıldılar. Burada çalışan kadınların sayısı artmaya devam etti. Devam eden süreçte kadınlar muhtelif resmi dairelerde görünmeye başladı. Kadının iş hayatına atılması başka faaliyetleri de tetikledi. Bir tarafta Türk Kadınları Bıçkı Yurdu, HAC Hanımlar Merkezi, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Esirgeme Derneği vb. gibi hayır kurumları hizmet vererek bu hizmetlerini yaygınlaştırma çabası içerisine girdi. Keza Naciye Sultan’ın himayesinde “*İslam Hanımları Çalıştırma Cemiyeti*” tesis edildi. Bir müddet sonra büyük küçük mağazalarda satıcı, veznedar, katip hanımların çalıştıkları görüldü (Kazım Nami 1917a: 1279).

Kadınlar hastanelerde, resmi dairelerde, fabrikalarda çalışmaya ve üretmeye başladı. Bununla birlikte aile ocağında boş kalan reislik mevkiini doldurmak durumunda idi. Kadın hem dışarıda hem de evinde erkeklerin bıraktığı boşluğu doldurmak için çalışmaya başladı. Öyle ki “*aile ocağında yanan ateş artık sakin bir ailenin yalnız üyesi için değil belki bütün manasıyla tek mil vatan için*” yanıyordu (“*Harpte Alman Kadını*” 1917: 118).

Kadınların bu şekilde iktisadi hayata atılmaları, kendi geçimlerini kimseye muhtaç olmadan temin etmeye başlamaları, kadın hakları açısından büyük bir gelişme idi. Kadın eşya gibi görülmekten kurtuldu. Kadının en eski görevi olan analıktan başka sosyal hayatta yeni vazifeleri oluştu. Onun bu alandaki görevleri arttıkça saygınlığı da arttı. Yeni vazifelerin gelmesiyle birlikte toplumda yeni bir ahlak anlayışının tesis edilmesi de kaçınılmaz oldu. Bu ahlakın ne olduğu, sonuçlarının ne olacağı, ne dereceye kadar hayırlı olacağı ve zararlarının olup olmayacağı kamuoyu tarafından tartışıldı (Kazım Nami 1917a: 1279).

Kadınların çalışma hayatına dahil olması için yapılan propaganda sırasında Alman kadınlarının faaliyetlerinden ve başarılarından sıklıkla bahsedildi. Örneğin Servet-i Fünun’un 20 Eylül 1917 tarihli nüshasında İra Bondibai(?)’nin bir makalesi tercüme edildi. Makalede, Alman kadınının harp için daha önceden bir hazırlığının olmadığı, ancak buna rağmen harp sırasında ağır işleri başardıklarına dikkat çekildi. Alman kadınları ani olarak artan vazifelerinin önemini kabul ederek kısa sürede bir ordu teşkil ettikleri ve bu çabalarının takdire şayan olduğu değerlendirilmesine yer verildi (Bondibai 1917: 118). Yazının devamında Alman kadınlığının başardığı işlerden ayrıntısı ile bahsedildi. Yazıya göre, kadınlar daha önceden hayallerinden bile geçirmedikleri zor işleri fiziksel zayıflıklarına rağmen büyük bir gayretle yapmaya başladı. İşçi kadınlar şeker, konserve, tütün, kereste, halı, dokuma, sigara, matbaacılık ve kağıt, sabun üreten imalathanelerde aktif olarak çalıştı (Kurnaz 1997: 138-142). Ayrıca Alman kadınlarının iase ile ilgili tasarrufları övüldü. Alman kadınının masa başında yemek dağıtırken kendi karınlarını vaktiyle doyurmuş gibi yaptıkları, en iyi ve fazla miktarda parçaları erkeklere verdikleri ve böylece büyük bir fedakârlık gösterdikleri ve bu davranışın takdir edilmesi gerektiği kamuoyuyla paylaşıldı (“*Harpte Alman Kadını*”, 1917: 118).

Yazının son bölümünde kadınların duygularına hitaben şu ifadeler yer almaktadır.

“Bizleri bitmek tükenmek bilmeyen birer menba-ı kuvvet haline getirerek şayan-ı hayret gayretler ibrazına teşvik eden saik hiç şüphesiz vaziyet-i haziranın şekli-i heyecandır. Fakat ben vatanımızın etrafını sararak bizi fevkalbeşer sailere sevk eden bu meşum amelin ortadan kalktığı zaman gayretimizin düçar-ı sekte olacağını katiyen zannetmiyorum. Şanlı bir sulhe ziya-ı saadet saçacak olan güneş, kadınlarda yeni bir takım kuvva-yı hayatiye uyandıracak ve onlara artık, harpte olduğu gibi sulhte de vazifelerini bildiklerini ispat ettirecektir. Zira kadınlar, bu harp esnasında, Alman istikbalini yükseltmekteki ağır,

mesuliyetli ve fakat şanaver hisselerinin derece-i ehemmiyetini pek güzel takdir etmişlerdir" ("Harpte Alman Kadını", 1917: 118).

I. Dünya Savaşı devam ederken Osmanlı basınında Alman kadınlarının fedakarlıklarından bahsetmek oldukça popüler bir konu idi. Basında müttefik devletlerin fedakarlıklarından bahsedilirken Alman kadınlarının harp esnasındaki faaliyetleri takdir ve beğeniyle yazıldı. Örneğin Haziran 1915 tarihli Tanin'de Ahmed Emin Bey tarafından kaleme alınan "*Alman Kadınlarının Seferberliği*" başlıklı makalesi önemli bir örnek teşkil etti. Makalede Ahmed Emin Bey, Alman kadınlarının hizmet ve faaliyetlerini tek tek ele aldı. Birçok kadın cemiyetinin birleşerek "*Alman Kadınları İttihadı*" adı altında heyet oluşturdukları ve bir program çerçevesinde hareket ettiklerini ifade etti (Lebib Selim 1915a: 40-2782).

Öyle anlaşılıyor ki, Ahmet Emin tarafından neşredilen bu yazı Osmanlı basınında ses getirdi. Zira Lebib Selim, Türk Yurdu'nda kaleme aldığı yazıda Ahmet Emin'in makalesine atıfta bulunarak bu yazıdan etkilendiğini ve bu vesile ile Türk kadınlarının harp esnasında vatanperver hizmetlerinden bahsetmek için cesaret bulduğunu ve bu yazının Türk kadınlarının neler yaptığını aramak ve değerlendirmek açısından önemli bir örnek teşkil ettiğini ifade etti (Lebib Selim 1915a: 40-2782). Lebib Selim bu yazı üzerine Türk kadınının faaliyet ve fedakarlıklarını Türk Yurdu'nda anlatmaya çalıştı. Yazar, Türk kadınının fedakarlığından bahsedilirken yalnızca belli safhalarının anlatıldığını yani kadınların hastabakıcılığında veya Biçki ve Dikiş Yurdu veya Hilal-i Ahmer'den bahsedildiğini, oysa Türk kadınlarının topyekun çalışmalarından da bahsetmek gerektiğine dikkat çekti. Bu meyanda kadının savaş dönemindeki mücadelesinden bahsederken sadece şehirli kadının faaliyetlerinden bahsetmenin yetersiz kalacağı savunuldu. Harp dolayısıyla, çalışan genç nüfusun silah altına alındığı bir dönemde memleketin toprağını işleyen ellerin köylü kadın elleri olduğunun unutulmaması gerektiğinin altı çizildi. Harmanını toplayan, çobanlık eden ve askere erzak hazırlayan Anadolu kadınlarının da harp koşullarında üzerlerine düşen görevi yaptıkları ifade edildi (Lebib Selim 1915a: 41-2783). Ayrıca Harp döneminde yapılan faaliyetlerin temelini ekonomiye dayandığı, bu nedenle yıllarca servet ve istirahat içinde çalışan Alman Kadın Cemiyetlerinin heyetleri tarafından gösterilen fedakarlığın yanında Türk kadınının verdiği hizmetin ve gayretin nispet itibarıyla daha fazla olduğu savunuldu (Lebib Selim 1915a: 40-2782).

Kadının toplumsal hayatta var olmasıyla ilgili propaganda unsuru taşıyan yazılarda kadının önemi de her fırsatta vurgulandı. Örneğin HAC Hanımlar Merkezi tarafından hazırlanan takvim yapraklarının kenarlarına "*Kadının mevkiî yükseldikçe de memlekette yükselir. Bir milletin nisvânı derece-i terakkisinin mizanıdır. Kadın çok çalışmalı, çok öğrenmeli çok bilmelidir. Evin ruhu, canı kadındır. Terakki ve tekamül kadınsız mümkün olmaz*" ifadelerine yer verildi (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1331: 3-11).

Kadının toplumdaki yükselişine yönelik propaganda faaliyetlerinin savaş boyunca artarak devam ettiği görülmektedir. Servet-i Fünûn Dergisi de Türk kadının gayret ve fedakârlığını "*Bir inkılâb-ı içtimâî-i millî*" olarak tanımlamakta, kadının toplumsal rolündeki değişimini şöyle ifade etmektedir:

"Hastalarımızın, mecrûhlarımızın iyi bakılması ancak malumatlı hastabakıcılar, bilhassa kadın hastabakıcılarına tevdiî ile kabil olacağını geçen Balkanlar Harbi bize gösterdi. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bu babda bir hizmette bulundu. İçtimâî bir inkılâb vücuda getirdi. Bugün İstanbul hastanelerinde hemen yüzelliye yakın kadın hastabakıcı vazife eylemekte ve cümlesinden pek çok istifade olunmaktadır. Kadın hastabakıcıların çoğu

daire-i merkeziyede, Kadırğa Hastanesi'nde, Dârulfünûn'da tederrüs eden hanımefendilerdir" ("Bir İnkılâb-ı İçtimâ-i Millî" 1915: 4).

Keza birçok aydın, kadının sosyal hayatta edindiği yeri öven yazılar kaleme aldı. Bunlardan birisi de Fatma Aliye idi. Fatma Aliye "*Kahraman Kadımlarımız*" adlı makalesinde, kadınların okur-yazar ve meslek sahibi olmaları hakkında bir yaralının şu sözlerini aktarmaktadır: "*Doktor, kadımlar okumalı, yazmalıdır, diye ne zamandır söylüyordu. Sizi okutup yazdırmaları, acaba bizi bugün bakmanız için mi imiş?*" (Fatma Aliye 1915: 66-67). Yazar başka bir makalesinde ise; kadınların İslamiyet'in ilk dönemindeki durumundan, Meşrutiyetin ilânına kadar olan süreçteki değişimine dikkat çekmekte ve Çanakkale Kara Muharebelerinin şiddetini artırdığı günlerde, telefon ve posta idaresinde kadınların istihdamı ve hastabakıcı olmalarının, kadının toplumsal hayattaki rolüne önemli katkı sağlayacak gelişmeler olduğunu ifade etmektedir (Fatma Aliye 1916: 178).

Türk Yurdu Dergisi ise; Türk kadınının, erkeklerin birçok müşkül vazifelerine yardım etmek üzere sosyal hayat sahnesine zorunlu olarak girdiğini ve kamu hizmeti veren kurumların hepsinde yorulmak bilmez bir faaliyet gösterdiğini belirtti. Hatta son zamanlarda yalnız erkeklerin uzmanlık alanı içinde sanılan birçok işin, kadınlar tarafından büyük bir başarıyla idare edildiğine dikkat çekti (Lebib Selim 1915a: 40-2782).

Kadınların çalışma hayatına atılmasının teşvik edilmesi için propaganda faaliyetleri yürütülürken, diğer taraftan kadının çalışmasının ahlaki olmadığına yönelik yapılan olumsuz propagandalar eleştirildi. Bu meyanda kadının toplumsal hayatta aktif olarak yer almasının ve erkeklerle birlikte aynı ortamlarda çalışmasının ahlaki noktada sorun yaratıp yaratmayacağı hususunda yeni bir tartışma başladı. Örneğin Donanma Mecmuasının 2 Ağustos 1917 tarihli nüshasında Kazım Nami tarafından kaleme alınan "*Harb ve Kadımlarımız 2*" başlıklı yazıda bu meseleye açıklık getirildi. Buna göre, savaşla birlikte kadınların çalışma hayatında boy göstermesi engellenecek bir husus değildi. Kadınlar erkek meslektaşlarıyla beraber aynı dairede aynı oda içinde çalışmak durumundadır (Kazım Nami 1917b: 1295).

Bu noktada özellikle Batıcı ve Türkçü aydınlar kadınla erkeğin çalışma hayatındaki münasebetlerinin olumlu yönde tesir edeceğini telkin ettiler. Zira ahlaki noktada kendini tamamlamış olan kadınlar için erkeklerle bu şekilde münasebette bulunmanın kuvvetli bir mahzur yaratmayacağı düşünülebileceği, ancak asırlardan beri birbirinden ayrı ve habersiz yaşamaya alışmış iki cinsin karşı karşıya gelmesinden kaynaklı olarak ahlaki bir karışık çıkmasının mümkün olabileceği değerlendirildi. Fakat hayatın gereklilikleri sonucunda birbirine karışma ihtiyacı oluşan bu iki cinsin söz konusu gereklilikleri yerine getirmek lüzumu karşısında birbirlerini daha iyi anlamaya ve tanımaya çalışacaklarından şüphe edilmemesi gerektiği ifade edildi. Öte yandan kadının doğasında bulunan utanma dürtüsünün onu erkeklerin yanında ciddiyetle çalışmaya sevk edeceği, kadınların kendilerine verilen mevkie layık olduklarını göstermek için erkekten daha iyi çalıştıkları vurgulandı. Basında yapılan propagandada "*kadının huzurunun, erkeğin terbiye olmasını sağlayacağı*" telkin edildi (Kazım Nami 1917b: 1295).

Kadının çalışma hayatında erkekle beraber iş yapabilesinin mümkün olduğuna yönelik görüşler yinelenerek Avrupa'dan örnekler verildi. Her iki cinsin de cinsiyetlerini unutarak herhangi bir konuda ciddiyetle çalışabilecekleri misallerle açıklandı. Örneğin Kazım Nami, Prag'da "*Tezyini Sanatlar Mektebi*" ziyaretindeki izlenimlerini kamuoyuna aktarırken şu ifadeleri kullandı;

“Prag şehrindeki Tezyini Sanatlar Mektebini ziyaret etmiştim, orada onaltıdan yirmibeş yaşına kadar kız ve erkeklerin birlikte, hem de zarif bir muhitte muhtelif cinslerden üryan modeller karşısında büyük bir ciddiyetle çalıştıklarını görmüştüm. Bunlar arasında münasebetsiz bir halin hüduş edip etmediğini sormak cüretinde bulundum. Bana “buradaki teâtüfler ancak izdivaç ile nihayet bulur. Ahlaksızlığa tek bir misal bile gösterilemez” cevabını vermişlerdir”.

Buradaki temel yaklaşım kadının çalışma hayatına atılmasının ahlaki anlamda bir sorun yaratmayacağı hususunda kamuoyunun ikna edilmesi idi. Bu noktada birlikte yaşamaya alışmış erkek ve kadının kendilerini küçük düşürecek davranışlardan uzak duracakları ifade edildi (Kazım Nami 1917b: 1295-1296). Münferit örneklerin yaşanabileceği ancak genel anlamda kadın ve erkeğin çalışma hayatında birlikte hareket etmelerinin ahlaki faydalarının daha fazla olduğu dile getirildi.

Kadının çalışma hayatına atılması ve sosyal rollerinde yaşanan değişiklikler “yeni kadın” olgusunu meydana getirdi. Özellikle savaşın sonlarına doğru “yeni kadının” hukuku ve hakları basında geniş şekilde yer bulmaya başladı. Aydınlar, savaşın kamusal ve özel alanlarda geleneksel cinsiyet ayrımını ortadan kaldırdığına dair değerlendirmeler yaptılar. Keza savaş sırasında kadınların katkıları neticesinde tamamen yeni bir dünya oluşacağını ileri sürdüler. Bu noktada erkeklerin düşünce sisteminin tümüyle yenilenmesi gereği ortaya çıktı.

Zira savaşın son dönemlerinde bütün dünya basınında olduğu gibi Osmanlı basınında da kadınların siyasal hakları tartışılmaya başlandı. Nitekim savaşın bitiminde barış dönemine intikal eden en önemli meselelerden birisi, kadınların hak ve hukuku oldu. Bu alanda İngiltere ve Rusya’da yaşanan gelişmeler Osmanlı basını tarafından takip edilerek kamuoyuna sunuldu (“Kadınlar ve Kadınlık Meselesi” 1917: 236). Ağaoğlu Ahmet, Tercüman-ı Hakikat’te kadın haklarıyla ilgili bir dizi makale yayınladı. Bu makalesinde Rusya’da meydana gelen ihtilal sonucunda kadınlar ve kadınlık meselesinin kesin ve esaslı bir şekilde halledildiğini vurgulandı. Yeni Rusya’da kadınların siyasal haklarının erkeklerle eşitlenmeye çalışıldığı, yani hukuk karşısında kadın ve erkek farkının artık tamamıyla kaldırılmak istendiğini ifade etti (“Kadınlar ve Kadınlık Meselesi” 1917: 237).

Osmanlı basını kadınlara yönelik haklar ve kadınlık meselesi ile ilgili Avrupa Devletlerinde yaşanan gelişmeleri de takip etmeye çalıştı ve bu konuda kamuoyunda bir kanaat oluşmasını sağladı. Örneğin İngiltere’den konuyla ilgili gelen kısıtlı haberlere rağmen, ülkede kadınlarla ilgili gelişmeler değerlendirildi. Basında yer alan habere göre, İngiltere’de savaş sonlandırıldıktan hemen sonra tartışma ve incelemeye alınmak üzere yeni bir seçim kanunu lâyihasının hazırlandığı, bu layihaya göre yaşı 30-35’i bulmuş kadınlara ve yaşı daha büyüklerle seçme hakkı verilmesinin tasarlandığı kamuoyuyla paylaşıldı. Keza 1917 yılının başlarından itibaren Avusturya-Macaristan ve Fransız basınında harbin bitmesini takiben kadınlar ve kadınlık meselesinin bütün yönleriyle ele alınacağı kamuoyuyla paylaşıldı (“Kadınlar ve Kadınlık Meselesi” 1917: 236).

Yine “Osmanişer Loyd” Gazetesi Mart 1917’de konuyla ilgili üç dört makale yayınladı. Harpten önce kadınlık hareketinin nasıl meydana çıktığı, ne şekil ve kuvvet almış olduğu değerlendirildi. Bu şekilde Türk kadınlarının sosyal durumu, harpten sonra kadınlar ve kadınlık meselesinin nasıl şekilleneceği ile ilgili kamuoyuna yönelik fikir oluşturuldu. Keza, Ahmed Emin Bey, Sabah gazetesinde kadınlar ve kadınlık meselesine dair bir dizi makale yayınladı. Yine “Tanin”, “Yeni Feminizm” makaleleriyle, nükteli bir şekilde kadınlık meselesini

tartışmaya başladı ("Kadınlar ve Kadınlık Meselesi" 1917: 238).

Kadınlara yönelik propaganda içerikli faaliyetlerden birisi de savaş ekonomisinin uygulanması nedeniyle yerli mallarının kullanımı hususunda kadınları teşvik etmeye yönelik idi. Örneğin Ziya Gökalp, ulusal sanayinin gelişmesi temalı "İşçi Kız" şiirini yazdı. Şiirde kadınlar yerli ürünleri satın almaları hususunda teşvik edildi².

1914 yılında yerli malı kullanımıyla ilgili önemli propaganda faaliyetlerinden birisi de "İslam Boykotu" oldu. Şöyle ki, Osmanlı Rum vatandaşlarının Yunan hükümetine bağış yapması ve ekonomik olarak destek vermesi, Müslüman Osmanlı vatandaşlarını rahatsız etti. Hatta Averof adında bir Osmanlı Rum vatandaşı tarafından Yunanistan'a bir zırhlı hediye edilmesi bardağı taşıran son damla oldu. Bu olay sonucunda bir "İslam Boykotu" propagandası başladı. Müslüman-Türk kadınlarının gayrimüslimlerden alışveriş yapması engellenmeye çalışıldı. Bu meyanda Cemal Nadir "Hanımlara Açık Mektup" adıyla bir propaganda kitapçığı yayınladı. Kitapçıkta İslam kadınlarının mukaddes vatana kendi elleriyle zarar verdikleri, manevi olarak başka dinlere ve devletlere bağlı olan bazı servet sahiplerinin vatanın her yerini ele geçirdikleri, ülkenin geleceğini kararttıkları, bu nedenle Müslümanların aç ve sefil kaldığı, ticaret, sanayi, çalışma ve refahın onların eline geçtiği, kabahatin İslam toplumu ve yöneticilerinde olduğu ifade edildi. Ayrıca kadınların modaya düşkün olmaları nedeniyle ecnebi ticarethanelere para akıtmaları eleştirildi. Bu durumun devam etmesi halinde yabancıların memleketi istila edeceği, onlara akıtılan paranın Müslüman çocuklarına kurşun olarak döneceği vurgulandı (Cemal Nadir 1332: 1-10)³. Cemal Nadir'in Propaganda kitapçığında şu ifadeler yer almakta idi;

4) Kadınların Seferberlik ve Cepheye Yardım İçin Teşvik Edilmesine Yönelik Propaganda

I. Dünya Savaşı'nda kadına yönelik propaganda çabaları irdelendiğinde cepheye ve askerlere yardım için kadınların teşvik edilmesinin son derece coşkulu bir propaganda unsuru olduğu görülür. Zira I. Dünya Savaşı'nda seferberlik çerçevesinde cepheye gidecek askerlerin ihtiyaç duyduğu her türlü malzemeyi temin etmek veya üretmek oldukça önemli idi. Bu

² Şiir şu şekildedir;

Çok güzeldir yurdumuzun ipeği
Biliyoruz dokumayı, örmeği,
Yaptığımız kumaşlarda görünür
Yurdumuzun binbir çeşit çiçeği...
Almayalım ecnebiden çürük mal
Giymeyelim ne krep, ne jarseyi
Yaptıralım bütün yerli mantinden
Çarşaf, bluz, etekliği, gömleği;
Bu toprakta kalsın helal paramız
Kıymet bulsun elimizin emeği. (Başaran 2004/2005: 48).

³ Cemal Nadir'in propaganda kitapçığında şu ifadeler yer almakta idi; "O halde, evet o halde onlardan alışveriş etmeyiniz. Siz diyeceksiniz ki ben istediğim kumaşı İslam ticarethanelerinde bulamıyorum, istediğim zarafeti Türk modistralarında istihsal edemiyorum.

Hanımlar! Garik-i hüzn ve keder bir vatan karşısında biraz fedakar olmalıdır. Efendim modanın son ihtira'-yı bedayi'-perverisi olmasa da bir derece dün olsa kıyamet mi kopar? Mesela çarşafınız size Paris'ten son postanın getirdiği katalogdaki kumaş numunelerinden olmaması! Bundan vazgeçiniz demek istemiyorum. Fakat bütün bunların fevkinde olarak fazla ve şiddetle vatanperver olunuz. Çünkü bizi bundan sonra bu kurtaracaktır, bize bundan sonra bu hayat verecektir.....

Siz küçük büyük demeyerek bütün İslam ticaretgahlarına zahir olsanız ve bütün levazımınızı onlardan alsanız bu küçük müesseseler az zaman içinde o çok beğendiğiniz Beyoğlu'nun yüksek moda mağazalarından bin kat muhteşem bir şekle girer... Hanımlar! Milletleri rehâ ve i'tila'ya götüren kadın elleri, kadınların nermi ve nevâziş-gâr parmaklarıdır. Garik-i hân ve keder olan musibet-zede vatan bugün, sizden işte yalnız bu kadar küçük bir hizmet ve fedakârlık bekliyor. Bunu dirîğ etmezsiniz değil mi? Bunu dirîğ etmeyiniz ki insân âtiye bu fedâkarlığımızı tarihe altun varakla yazsın... (Cemal Nadir 1332: 10-11).

sorumluluk büyük oranda kadınların üzerine düştü. Bu faaliyetler çeşitli kadın cemiyetlerinin yardım kampanyaları ve çalışmalarıyla yürütüldü. HAC ve Müdafaa-i Milliye gibi cemiyetlerin öncülüğünde ve diğer kadın cemiyetlerinin katılımıyla askerlerin ve ailelerinin ihtiyaçları karşılanmaya çalışıldı (Yazıcı 2011: 249).

Öte yandan cephedeki askerlere yardımı artırmak ve halkı vatanseverlik duygusu çerçevesinde mobilize etmek için Türkçü bir propagandaya yönelim başladı. Bu noktada kadın cemiyetlerinin yardım hususunda kadınları örgütlenme çabası propaganda faaliyetlerinin temel dayanak noktasını oluşturdu. Cemiyetler vatanseverlik duygularını canlı tutarak kadınları yardımlar hususunda örgütlemeye çalıştı.

Bu noktada askerlere ve cepheye gönderilecek yardımın devamlılığını sağlamak için kadınların sistemli bir şekilde örgütlenmesine ihtiyaç vardı. Cemiyetlerin istekleri doğrultusunda basın yayın organları, kadınlara yönelik olarak çeşitli propaganda faaliyetleri yürüttüler. Gazetelerde milli duygulara hitap eden ilanlar yayınlanarak halkın vatanseverlik duyguları kabartıldı. Bu ilanlarda şehit çocuklarının vatanın evlatları olduğu, cephedeki askerlerin vatanın selâmet ve milletin hayat ve mevcudiyeti için zor şartlarda mücadele verdiği, toplumun geri kalanının ise onlar için seferber olması gerektiği vurgusu yapıldı ("Şehitlerimizin Çocukları ...", 1915: 1; "Gaziler Analarına" 1915: 1; Yazıcı 2011: 250). Hatta şehit çocuklarına ve eşlerine yardım etmek ve sahip çıkmanın en büyük vazife olduğu telkin edildi. Bunlar için yapılan yardımlar ve yardım eden kişilerin isimleri gazetelerde peyderpey yayımlandı ("En büyük vazifelerimizden biri..." 1915: 1).

Bununla birlikte Osmanlı basını, kadınların faaliyetleri ile ilgili kültürel üretime sık sık yer vererek söz konusu cemiyetlerin faaliyetlerini kamuoyuna yansıtmayı başardı. Özellikle Türk Yurdu Dergisi buna örnek gösterilebilir. Türk Yurdu'nun 21 Ekim 1915 tarihli nüshasında Lebib Selim tarafından kaleme alınan yazıda İstanbul hanımlarının I. Dünya Savaşı sırasında gösterdikleri yardımlardan övgüyle bahsedildi. Türk kadınlarının, cephede düşmanla mücadele eden erkekler için gerçek bir dayanak olduğu vurgulandı (Lebib Selim 1915a: 41-2783). Bu dönemde gazeteciler kadın yardım cemiyetlerinin yöneticileri ile de sık sık görüşerek cemiyetlerin faaliyetlerini tanıtıcı yazılar kaleme aldı.

Osmanlı'da kadınlara yönelik olarak yapılan yardım propagandalarının somut örnekleri arasında milliyetçi bir söylemle hazırlanan ilanların varlığı dikkat çekicidir. Bu ilanlarda askerlerin içinde bulunduğu zor şartlara değinildi. Kadınlara seslenilerek, cephede zor şartlar altında vatanı savunan askerler için malzeme üretmesi için göreve çağırıldı. Kadınlar bu telkinler ve yapılan propaganda sayesinde çeşitli yardım cemiyetleri çatısı altında örgütlendiler. Yaralı ve hasta askerlere yardım için düzenlenen kampanyalarda aktif olarak yer aldılar. Kadınlar hem cephe ve malzeme üreten hem de cephedeki askerlerin sıhhi yardımına koşan semboller haline geldi.

Bu anlamda HAC Hanımlar Şubesi ve Müdafaa- Milliye Cemiyeti'nin kadınları yardımlar hususunda örgütlemesi önemlidir. Savaş devam ederken kadınlar her iki cemiyet tarafından da yardım için teşvik edildiler. HAC Hanımlar Merkezi tarafından hazırlanan ilanlar gazete müdüriyetine gönderilerek kadınlara yönelik yardım propagandaları yapıldı (Kızılay Arşivi, 193/115). Örneğin 9 Şubat 1915'de HAC tarafından askerlere çamaşır temin edilmesi ile ilgili hanımlara yönelik bir ilan hazırlanarak gazete müdüriyetine gönderildi (Kızılay Arşivi, 193/54). Asker için yapılması gereken yardımlarla ilgili bu ilanlar ulusal gazetelerde mütemadiyen tekrarlandı ("Harb-i Hazır ..." 1915: 3; "Osmanlı Hanımlarına" 1915: 2). Örneğin Çanakkale

Savaşı'nın başlamasını müteakiben Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Şubesi'nin kadınları göreve çağırın ilanları dikkat çekicidir (Yazıcı 2011: 250)⁴.

HAC tarafından gazetelere verilen bu ilan önemli propaganda öğeleri taşımaktadır. Erkekler cephede mücadele verirken kadınlara da vatani görevin sınırları çizilmiş, vatan için çalışmaları telkin edilmiştir. Kadın, cepheye giden erkeklerin gözünü arkada bırakmamak için çocuklara sahip çıkacaktır. Bununla birlikte harpte yaralanan ve sakatlanan askerlere sağlık hizmeti vermek ve onların morallerini yüksek tutmak kadının en önemli vatani görevi olarak ifade edilmiştir. Bunun yanında askerlerin ihtiyaç duyduğu her türlü malzemeyi üretmek için kadınlar göreve çağırılmıştır.

Öte yandan savaşın şartlarının ağırlaşması ve havaların soğuması ile birlikte kadınlara yönelik yapılan yardım propagandalarında artış oldu. Kadınlar, hava şartlarından dolayı askerlere kışlık elbise sağlanması için üretime teşvik edildi. Bu propaganda faaliyetleri işe yaradı. Kadın cemiyetleri harekete geçti. Askere giyim kuşam ve hastanelerde ihtiyaç duyulan yatak mefruşatının temini için HAC Hanımlar Merkezine bağlı olarak faaliyet gösteren Hanımlar Darüssına'i'sinde gönüllü olarak çok sayıda kadın çalışmaya başladı (Tepekaya-Kaplan 2003: 178). Askerlerin cephede ihtiyaç duydukları malzemelerin temini için propaganda faaliyetleri savaş boyunca devam etti. Örneğin Sabah gazetesinin 21 Mayıs 1915 tarihli nüshasında "Gazilerimiz İçin" adlı sütunun son paragrafında Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin vermiş olduğu ilanda kadınlar göreve çağırıldı. İlanda "Bi'l-cümle gazilerin ve özellikle yaralılar ve hastaların temiz çamaşıra büyük ihtiyacı vardır. Bu ihtiyacı temin için her müessese gibi Müdâfaa-i Milliye dahi çalışmakta olduğundan, eşya hediyesinde bulunacak hamiyet sahibi insanların bilhassa çamaşır hazırlaması ve buldukları mahallî Müdâfaa-i Milliye şubesine makbuz mukabilinde teslim-i himmet buyurmaları ilân olunur" ifadeleri yer almaktadır ("Müdâfaa-i Milliye'den" 1915: 4; Erdemir 2012: 44).

HAC Hanımlar Merkezi tarafından gazete müdüriyetine gönderilen bir diğer ilanda da askerlere çamaşır dikmek için bütün kadınlar davet edildi (Kızılay Arşivi, 193/55). Bu ilanlar peyderpey yenilendi (Kızılay Arşivi, 193/60). Keza, 3 Mart 1915 tarihli İkdâm'da "Osmanlı Hanımlarına" başlıklı ilanda şu ifadeler yer aldı;

"Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nden.

Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi bütün Osmanlı hanımlarını sevgili askerlerimiz için çamaşır dikmeye davet ediyor ve bütün erbâb-ı hayır ve hamiyetten muavenet talep ediyor...

Efendim, Hilal-i Ahmer Hanımlar Cemiyeti muhteremesinin sevgili askerlerimize karşı olan işbu teşebbüsü ulvîsini an-ı samim-ül kalb tebrik eder ve erbâb-ı hayır ve hamiyet olan hanımlarımızın bu bâbda muavenet-i vatanperverânelerini deruğ eylemeyeceklerini kuvvaben ümid ederiz" ("Osmanlı Hanımlarına" 1915: 2).

Görüldüğü gibi I. Dünya Savaşı sırasında kadınlara yönelik en önemli propaganda faaliyeti onları biçki dikiş işlerine yönlendirmek oldu. Zira yardım cemiyetleri, askerlerin ve hastanelerin ihtiyacı olan mefruşatı temin etmek zorunda idi. Osmanlı basını bununla ilgili faaliyetleri sıklıkla gündeme getirdi (Lebib Selim 1915c: 71-2813). Yapılan bu yardım

⁴ "...ellerinizi kollarınızı muattal kılmayınız... Vatan yalnız silahla müdafaa olunmaz. Müdafanın bir de mane'î olan kısmı vardır. Harbe giden erkeklerin istirahat-i vicdaniyesini temin için arkada bıraktıkları evlad u iyale hüsn-ü muamele ve ibraz-ı muavenet etmek, sonra da sahne-i harbde mecruh düşen gazileri tedavi ve teselli eylemek kadınlara terettüb eden vezaif-i vataniyenin en birincisidir... Askere çamaşır yetiştirmek lazım; dikiş dikmek veyahut diktirmek arzu edenler her gün sabahtan akşama kadar Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi'ne müracaat edebilir..." (Yazıcı 2011: 250).

propagandaları sayesinde askerler için gerekli olan giyim ve diğer malzemeler ile hastanelerde ihtiyaç duyulan mefruşat tamamlanmaya çalışıldı. Özellikle HAC Hanımlar Şubesi'ne bağlı Darüssınaî'de askerler için çamaşır, çorap, eldiven, boyun atkısı ve hastaneler için mefruşat ve yatak temin edildi (Kızılay Arşivi, 193/147). Hastanelerde ihtiyaç duyulan malzemelerin temini için basın yoluyla kadınlar göreve çağırıldı ("Harb-i Hazır..." 1915: 3). Örneğin hastanelere yatak temini için basında zaman zaman ilanlar yer aldı ⁵("Mecruhlarımıza Yatak" 1915: 1; Yazıcı 2011: 252).

Gazetenin diğer sayfalarında yardımla ilgili propaganda faaliyetleri devam etmektedir. Örneğin "Hilal-i Ahmer Hastanelerini Ziyaret" başlığıyla muhtelif hastanelerde yatan yaralı askerlerin ziyaret edilmesi teşvik edilmiştir. Bu ziyaretler sırasında yapılan yardımlar da halka duyurulmuştur ("Hilal-i Ahmer Hastanelerini Ziyaret" 1915: 2).

Gazeteler askerlere yardım için düzenlenen bütün kampanyaları ilk sayfadan okuyucuya duyurarak bu hususta halkın ve özellikle kadınların teşvik edilmesini sağladı. Örneğin HAC'ın yardım toplamak amacıyla düzenlediği "çiçek günü" ve çiçeklerin satın alınmasını teşvik etmek için verilen ilanlar buna örnek gösterilebilir. İlanda "Bir kahramanın ak alını üstünde açılmış bir kırmızı yara gibi beyaz sinesinde kanlı bir hilâl, ağlayan bu çiçekler için hepimizin vereceği küçük paralar toplanacak, birikecek; sargı, ilaç, gıda olacak. İstanbul kapılarını beklerken yaralanan askerlerimiz bunlarla şifa ve hayat bulacak" ifadeleri yer almaktadır ("Hilal-i Ahmer Çiçeklerini Alınız" 1915: 1, 3). İlanın içeriğine bakıldığında kahramanlık, hilal, yaralı asker gibi semboller kullanılarak halkın vatanseverlik duyguları harekete geçirilmeye çalışılmıştır.

Askerlerin ihtiyacının karşılanması ve asker ailelerine yardım etmek amacıyla Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin verdiği ilanlarda da aynı şekilde milliyetçi bir söylem geliştirildi. İlanda "Vatanın selâmet ve i'tilâsını ve milletin hayat ve mevcudiyetini müdâfaa eden kahraman ordunun nâsiyesi pak ve bülent her fert cansiperane karşı vicdanlarımıza terettüp eden şükran o kadar büyük ki, - Onlar için canlarımız feda- demekle bile bilemeyiz ki, bu borcun büyüklüğü gösterilebilmiş olsun" ve "Vatan ve milletin müdâfaasında asker vazifesini bilirken geri kalan kısmı lakayt ve atıl duramaz" ifadeleri yer aldı ("Şehitlerimizin Çocukları..." 1915: 1; Erdemir 2012: 41).

Yine Tasfir-i Efkâr Gazetesinin bilahare yayınlanan nüshasında "En büyük vazifemizden biri: eytam ve erâmil-i şühedâya [yetimler ve şehitlerin dul hanımlarına] muâvenet" başlığı yer aldı. Gazetenin ilk sayfasında ve sağ sütunda yer alan bu ilan daha sonraki günlerde de yayınlanmaya devam etti. Buradan yapılan yardım miktarları ve yardım eden kişilerin isimleri de peyderpey yayınlandı ("Uhde-i Millete..." 1915a: 1; Tasvir-i Efkâr 1915b: 1; Tasvir-i Efkâr 1915c: 1; Tasvir-i Efkâr 1915d: 1; Tasvir-i Efkâr 1915e: 1; Tasvir-i Efkâr 1915f: 1; Tasvir-i Efkâr 1915g: 1; Erdemir 2012: 42).

Osmanlı basını yardım amaçlı çalışan kadın cemiyetlerinin faaliyetlerini sık sık gündeme getirerek kadınları askerlere yardım etmeleri hususunda örgütlemeye çalıştı. Örneğin İstanbul'da kurulan kadın cemiyetlerinden olan "Teali-i Nisvan", "Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti", "İstihlâk-i Milli Kadımlar Cemiyeti", "Türk Kadınları Biçki Yurdu", "Kadımlar

⁵ "Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, İstanbul hastanelerinde bulunan mecrûh gazilerimiz için yatak ve yorgan istiyor. Biliriz ki, İstanbul'da her aile yatak levâzımının noksanından şikâyet eder. Fakat, olur da bu hakiki bir noksandan, bu bir yoksulluktan ziyade Osmanlıların misafirperverlik namına besledikleri hüsnü tatmine muvaffak olmayan bir varlığa ait bir şikâyetten ibarettir. Aile kadınları, muhterem validelerimiz yataktan bahsedildikçe "Benim iki misafirim de gelmez mi?" cevabıyla ihtiyaçlarının hangi noktaya taalluk ettiğini gösterirler. İşte biz, şimdi o muhterem anaların şefik vicdanlarına hitap ediyoruz. Kendilerine diyoruz ki, misafirleriniz geldi. Hem de mecrûh! Sizin... huzur ve istirahatınızı muhafaza etmek için kapımızda vuruşup paralandılar! Osmanlı kadınları Hilâl-i Ahmer'e yatak gönderiniz!" ("Mecruhlarımıza Yatak" 1915: 1; Yazıcı 2011: 252).

Esirgeme Derneği" gibi cemiyetler, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin muharebelerin şiddetle devam ettiği dönemde askerleri kışın şiddetinden korumak için kadınları yardıma çağırması üzerine harekete geçtiler ve askerler için giyecek ürettiler (Lebib Selim 1915a: 42-2784; Lebib Selim 1915b: 56-2798; Lebib Selim 1915b: 57-2799; Lebib Selim 1915c: 72-2814).

HAC Hanımlar Merkezi yardım eden kadınların propagandasını yaparak yardımları artırmayı amaç edindi. Örneğin HAC'ın basına verdiği ilanda Konyalı hanımların çalışmalarından bahsederek Almanya ve Avusturya askerleri için bağışladıkları sigara kutularından dolayı Konyalı hanımlara teşekkür etti (Kızılay Arşivi, 193/138). Keza askerlere yardım eden kadınların isimleri gazete müdüriyetine gönderilerek basın aracılığıyla kamuoyuna duyuruldu. Örneğin HAC Hanımlar Merkezi fahri üyesi olan Fatima Sultan'ın bağışladığı para ilan edildi (Kızılay Arşivi, 193/94). Keza yardım eden kadınların isimleri ilan edilirken kadın örgütleri tarafından yapılan yardımlar da halka duyuruldu. Örneğin Beyoğlu Kadınlar Cemiyeti tarafından HAC'a yapılan yardımın kamuoyuyla paylaşılmış olması buna örnek gösterilebilir (Kızılay Arşivi, 193/75). Yine HAC Bursa Hanımlar Merkezi'nin yaralı askerler için yaptıkları yardım ve fedakârlıklardan övgüyle bahsedildi (Kızılay Arşivi, 193/262).

Osmanlı basını Türk kadınların yardım için mobilize etmeye çalışırken Alman kadınlarının kendi ülkelerinde yaptıkları yardım faaliyetlerinin propagandasına da yer verdi. Alman kadınlarının çalışmaları Türk kadınları ile kıyaslandı. Örneğin Ahmed Emin'in Alman kadınların askerlere yardım faaliyetinden ayrıntılı olarak bahsetmesi buna örnek gösterilebilir. Alman kadınlarının yardım çalışmaları basında yer alırken Türk kadınının çalışmaları da değerlendirildi. Nitekim Türk Yurdu'nun 4 Kasım 1915 tarihli nüshasında Lebib Selim, Türk kadınının yardım çalışmalarının Alman kadınlarından daha üstün olduğunu savundu ve bunu kanıtlamak için yardım faaliyetlerine dair sayısal örnekler aktardı (Lebib Selim 1915b: 55-2797).

Kadınların yardıma teşvik edilmesi hususunda en önemli yardım faaliyetlerinden birisi de hastabakıcılık idi. Hem Osmanlı basını hem de cemiyetler kadınları hastabakıcılık görevine davet etti. Bu meyanda hastabakıcı kadın sayısını artırmak için propaganda faaliyetleri yürütüldü. Örneğin kadın cemiyetlerinden olan İstihlak-ı Milli Kadınlar Cemiyeti'ne üye kadınlar açmış oldukları hastanelerde hastabakıcılıkla uğraştılar ve bu konuda kadınları teşvik etmek için çaba gösterdiler. Cemiyetler bu faaliyetleri yürütmeye çalışırken Osmanlı basını da kadınların hastabakıcılık yardımına koşması için gerekli desteği sağlamaya çalıştı. Nitekim basın, hastabakıcılık için "*şerefli hizmet*" tanımlamasını kullandı. Kadınlar fedakarlığa çağırılarak haftanın belirli günlerinde bu vazifeyi yerine getirmeleri telkin edildi. Bunun sonucunda muhtelif hastanelerde hanımlar hastabakıcı olarak çalıştı (Lebib Selim 1915c: 71-2813). Hastabakıcı olarak çalışan kadınlar arasında fakir gazilerin kimsesizlik neticesinde sefaletle maruz kalma ihtimali olan eşleri de yer aldı.

HAC tarafından hazırlanan ve basında yer alan ilanlarda Osmanlı hanımlarının fedakarlıklarını öven yazılara da rastlamak mümkündür. Bu övgü dolu propagandalar sayesinde kadınlar yardıma teşvik edildi (Kızılay Arşivi, 193/80). Hilâl-i Ahmer kadınlarının toplanan yardımların ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırılmasıyla ilgili mektuplar düzenledi (Yazıcı 2011: 252-253)⁶.

⁶ "*Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Merkez-i Umûmiye'si Riyaset-i Aliyesine;*

Kıymetli vatanımızın mensucatından vücuda getirüb afife ve ban ellerinizle işlediğiniz Hilâl-i Ahmer'le muvassah zarif keselere mevzu ve en meşhur sanatkârımızın en şirin mezâk şekerleriyle bir sandık limon, vapurdan alınub merkezi hilafet-i aliyenin Çanakale kapısını kurmağa yeltenen müttehid düşmanların kaba-yı âhenin zırhlarının ateşleri karşısında eski Türk ve Osmanlılığı ihya edercesine şifayı vazife eyleyen, vazife uğrunda mecrûh olub hastanelerde tedavi edilen asker kardeşlerimize tevzi edilmiştir. Gazilerimizi, mecrûhlarımızı unutmayan şefkatli hemşirelerimizin şu suretle ibraz-ı ulviyet eylemeleri

Osmanlı basını kadınların çalışmalarından övgüyle bahsetmiş kadınların fedakar bir şekilde yaptıkları yardımlara dikkat çekilmiştir. Lebib Selim'in Türk Yurdu'nda kaleme aldığı yazıda Hilal-i Ahmer için çalışan kadınların faaliyeti şu şekilde aktarılmıştır;

"...malumat almak için mezkur müesseseyi ziyaret ettiğim vakit, bir iki büyük masanın etrafında 20-30 kadar hanımefendilerin sessiz (Lebib Selim 1915b: 55-2797) sedasız, kemal-i ciddiyet ve maharetle acele acele ağızlık imal ettiklerini bir kaç dakika derin bir takdir ve hayretle temaşa ettim..." (Lebib Selim 1915b: 56-2798).

Kadınların harp sırasında verdiği mücadele diğer basın organları tarafından da sıklıkla övüldü. Örneğin İçtihad'ın 28 Kasım 1918 tarihli nüshasında Server Bedi tarafından kaleme alınan "*Haftanama (Son Felaketler Karşısında Millette Hareket Başladı, Gençlerin Ve Kadınların Mühim Teşebbüsleri)*" başlıklı yazıda, harp döneminde gerçekleşen topyekun mücadeleden övgüyle bahsedildi. Özellikle kadınlar arasında ve bazı cemiyetlerde başlayan hareketliliğin dikkat çektiği, kadınların "*mukaddes ve muazzez felaket refikaları*" olduklarının altı çizildi. Türk kadınının senelerden beri Avrupa'da çuval içinde hapsedilmiş birer "*kukuma kuşu*" zannedildiği, ancak kadınların bu önyargıyı fiilen tekzip etmek cesaretini gösterdikleri ve bunun için çalıştıkları ifade edildi. Yazar, bütün gücüyle kadınların arkasında bulunduğunu ve kendine ayrılmış sayfaların onların emrine açık olacağını dile getirdi ve sonunda "*yaşasınlar*" ifadesini kullandı (Server Bedi 1918: 2835).

Bu dönemde edebi yazında da kadını öven propaganda eserlerine rastlamak mümkündür. Savaş döneminin en verimli ve milliyetçi şairi Mehmet Emin (Yurdakul), Turancı bir ideolojinin benimsendiği "*Tan Sesleri*" adlı şiir kitabını 1915'te yayınladı. Bu kitabın ikinci şiiri olan "*Ey İğnem Dik*" kadınlara yönelik yazılmış propaganda şiiridir. Şiir kitabından daha evvel Türk Yurdu'nda yayınlanmış ve Türk Kadınları Bıçkı Yurdu'na ithaf edilmiştir. Şiirde cephedeki askerler için dikmiş diken bir kadının sesi duyulur. Türk kadını cephedeki erkekler için bayraklar diker, çocuklarını yetiştirir. Türk ordusunun Asya'yı kurtaracağına inanır. Şiirin nakarat bölümlerinde bütün Türk kadınlarının yapması gereken şey vurgulanır⁷.

Keza Mehmet Emin'in 20 Mart 1917'de bitirmiş olduğu "*Hastabakıcı Hanımlar*" adlı şiiri de bu anlamda önemlidir. Şiir "*Hilal-i Ahmer Hanımlarına*" ithaf edilmiş olup sağlık kurumlarında, hastanelerde büyük fedakârlıklarla hizmet veren hastabakıcı hanımları öven bir temaya sahiptir. Şöyle ki, "*Bunlar, Tanrı'nın aşkından yaratılmış nur çehreler... İyiliğe ömrünü adayan hemşireler, faziletin öz kızları. Alımları Şarkın altın seheri, gözleri Filistin çöllерinin yıldızları, nefhaları peygamber çiçekleri, yeryüzünün kanatsız melekleri, güvercinler gibi saf, aylar gibi dilber...*" (Kılıç 2014: 53). Anlaşılabacağı üzere Mehmet Emin Bey'in kadınlarla ilgili yazmış olduğu iki şiirde de kadından beklenen fedakarlık ve hizmet ortaya konulmuş ve kadının fedakarlığı övülmüştür.

Görüldüğü gibi kadınlar savaş şartları neticesinde erkeklerin cepheye gitmesi ile boşalan işgücünü telafi ettiler ve bununla da kalmayıp yardım faaliyetlerinin temel yürütücüleri oldular (Kurnaz 1997: 138). Diğer taraftan askerlerin sıhhi bakımlarını yapmak için

askerlerimizin kalbinde derin bir hissi şükran uyandırmış ve cemiyet-i muhtereme azası hemşirelerimize selamlar ithaf eylemiş olduklarını aynı hissiyata tercüman olarak arz eyleriz,
Muhterem ve müşfik hemşirelerimiz" (Yazıcı 2011: 252-253).

⁷ "Ey iğnem dik! Askere
Giyecekler yetiştir;
Sıurdaki erlere,
Hizmet aziz bir iştir
Ey iğnem Dik! Bıçtığım ay yıldızlı bayrak,
Bütün Turan iline gölgesini yayacak." (Köroğlu 2010: 297-298).

hayatlarını tehlikeye atan kadın hemşireler, hastabakıcılar ve askerlerin cephedeki rahatlarını sağlamak için malzeme üretimi yapan kadınlar topyekun bir mücadelenin sembolleri haline geldiler. Kadınlar bir yandan cephe için görev yaparken diğer taraftan da gelecek nesillerin anneleri olmanın sorumluluğunu taşıdılar.

Sonuç

Bu çalışmanın temel amacı I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde kadına yönelik propagandanın varlığını, temel yaklaşımını ve temasını çözümlenmek idi. Bu amaca ulaşmak için çalışmada savaş sırasında kadının faaliyetleri ile ilgili gazete, dergi ve arşiv kaynakları irdelenmeye çalışıldı.

Esasen I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde İngiltere ve Almanya'da olduğu gibi etkin ve sistemli bir propaganda mekanizması oluşturulamadı. Bunun temel sebebi, katı sansür politikasının varlığı ve yetersiz maddi koşullardı. Ancak buna rağmen milliyetçi ve vatansever duygular ön plana alınarak kendiliğinden ve ani olarak nitelendirilebilecek propaganda faaliyetleri öne çıktı. Şüphesiz bu özellik, kadına yönelik propaganda için de geçerli idi. Bu meyanda Osmanlı Devleti'nde kadına yönelik "*vatanseverlik*" teması ön planda olan ve kendiliğinden gelişen bir propaganda faaliyetinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu propagandanın da daha ziyade Türkçülük ekseninde vatanseverlik duygularının mobilize edilmesi için işlendiği, aynı zamanda kadına yönelik propagandanın ulus-kimlik yaratma çabasının da bir parçası olduğu görüldü.

Kadına yönelik propagandanın temel yaklaşımlarından birisi vatanın istiklali için annelerin evlatlarını cepheye uğurlaması ve onlara destek olması idi. Bu dönemde Türk kadını fedakarlığın sembolü haline geldi. Öyle ki I. Dünya Savaşı sırasında en önemli görsel propaganda aracı olan Harp Mecmuası'nda "*Türk anası ne istiyor*" başlığıyla kadından beklenen fedakarlık şöyle anlatılıyordu; Türk kadını askere gönderdiği oğluna seslenerek "*Hüseyin... Dayın Şıpka'da baban Dömeke'de ağaların da sekiz ay evvel Çanakkale'de yatıyorlar. Bak son yongam sensin! Minareden ezan sesi kesilecekse, caminin kandilleri körlenecekse sütlerim haram olsun ölde köye dönme. Yolun Şıpka'ya uğrarsa dayımın ruhuna Fatıha okumayı unutma! Haydi oğul Allah yolunu açık etsin*". İşte bu "*vatanseverlik teması*" kadına yönelik propagandanın en temel yaklaşımını sergilemekte idi. Zira, erkeklerin cepheye gitmelerindeki temel amaçlardan biri vatanın kurtuluşu ve istiklali idi.

Kadınlara yönelik diğer bir propaganda unsuru ise kadının seferberlik görevlerinin hatırlatılması oldu. Kadın bir yandan cepheye gidecek askeri desteklerken diğer taraftan da cephe için çalışmak zorundaydı. Nitekim cephede yaralanan askerlere yardım sağlamak ya da yardım faaliyetleri içerisinde yer almak ciddi bir propaganda unsuru haline geldi. Bunun yanında yaralı ve hasta askerlere sağlık hizmeti veya giyim ve diğer maddi yardım sağlanması kadınların faaliyetleri ile mümkün oldu. Örneğin çeşitli kadın dernekleri ve Hilal-i Ahmer'in Hanımlar Şubesi yardım propagandaları ile kadınları üretmeye teşvik etti.

Osmanlı toplumunda kadına yönelik diğer bir propaganda unsuru da onun annelik görevi idi. Savaşın gerekliliklerine uygun olarak vatanperver bir neslin yetiştirilmesi, kadının en önemli vazifesi olarak nitelendirildi. Zira neslin, millî ve manevî değerler etrafında mobilize edilmesi kadının öğretileri ve desteği ile mümkün idi. Savaşın ne kadar süreceği belli olmadığı için ihtiyaç durumunda cepheye koşacak genç gönüllü askerlerin varlığı devlet için hayati öneme sahipti.

Kadına yönelik propagandanın diğer önemli teması ise özellikle erkeklerden boşalan

işgücü ihtiyacının kadınlar tarafından karşılanmasını telkin etmekte. Bu meyanda basında çıkan yazılarda, kadınlar çalışmaları ve erkeklerden boşalan ekonomik faaliyetler içerisinde yer almaları hususunda desteklendi. Hatta kadının çalışma hayatına girmesinin kalkınma açısından bir gereklilik olduğu sıklıkla vurgulandı.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda etkin ve sistemli bir propaganda faaliyetinden bahsetmek mümkün olmamakla birlikte yazılı basında kadına yönelik propaganda içeriği taşıyan ve vatanseverlik teması çerçevesinde doğal bir şekilde oluşan propagandanın varlığından bahsetmek mümkündür. Bu propaganda faaliyetleri milli kimliğin oluşmasında etkili olduğu gibi, kadınların bir amaç doğrultusunda mobilize olmalarını da sağlamıştır. Yani mevcut şartlar içerisinde kadına yönelik milliyetçi bir söylemle oluşturulan propagandanın amacına ulaştığı rahatlıkla söylenebilir.

Summary

The main aim of the present study was to analyse the existence, basic approach, and theme of propaganda towards women in the Ottoman Empire during the First World War. In order to achieve this goal, newspapers, journals, and achieve sources related to women's activities during the war were tried to be examined.

Basically, during the First World War, an influential and systematic propaganda mechanism could not be organized in the Ottoman Empire like in England and Germany. The main reason of this was the existence of strict censorship policy and inadequate economic conditions. In spite of this, propaganda activities that could be characterised automatically and at once became prominent by putting nationalistic and patriotic feelings at forefront. Certainly, this property was also valid for propaganda towards women. In this sense, it is possible that there was a propaganda activity in which "*patriotism*" theme towards women was at the forefront and that was developed automatically in the Ottoman Empire. It is seen that this propaganda was handled rather in the line of Turkism for patriotism feelings to be mobilized and was a part of the effort to create nation-identity.

One of the basic approaches of propaganda towards women was mothers' sending their sons to the front and supporting them for liberation and independence of the country. In this period, Turkish women became a symbol of generosity. With the head "*Türk anası ne istiyor*" / "*What do Turkish mothers want*" in Harp Mecmuası the most important visual propaganda tool during the First World War, the generosity expected from the women was to send their sons, husbands, and relatives off to military for the country. Turkish women gave advice for their sons, and stated that their fathers, uncles, and some relatives martyred for their country's sake; however, the mothers also suggested with a great self-devotion that, if necessary, they were needed to die for "not making sounds of prayer calls from minaret silent and not blowing the candles out in the mosques". This "*patriotism theme*" was the main approach of propaganda towards women.

Another element of the propaganda towards women was to remind the mobilization duties of women. Women had to work for the fronts while supporting the soldiers who would join the fronts. Thus helping the soldiers who got injured at the fronts or taking part in assistance activities became a serious propaganda element. However, it was possible to ensure health services or clothing and other financial aids for the injured or ill soldiers through the activities of women. For example, various women's associations and the Women's Division of Hilal-i

Ahmer (The Red Crescent) encouraged women for production through welfare propagandas.

The maternal duty of women was also one of the outstanding issues as a propaganda element. Raising a patriotic generation in accordance with the requirements of the war was seen as the most important duty of women, since it was possible to mobilise the generation around the national and moral values with the discipline and support of women. Due to the fact that it was not obvious how long the war would last, it was vital for the state to raise young soldiers who would voluntarily go to the fronts when it was necessary.

Another important theme of propaganda towards women was to induce them to meet the need for labour force emerging when men went to the fronts. In this sense, through the articles published in the press, women were supported to work and participate in economic activities when men were in the war. Moreover, it was frequently underlined that women's participation in working life was a necessity for development.

Consequently, it can be said that although it was not possible to speak about an active and systematic propaganda activity in a western sense in the Ottoman Empire, it was possible to mention the existence of naturally occurring propaganda within the frame of the theme of patriotism and having the content of propaganda towards women in the printed media. These propaganda activities formed with a nationalist discourse were effective in the formation of the national identity and also enabled the unification of women around an aim.

Kaynakça

A. Arşiv Belgeleri

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

DH.EUM.KLU. (19 Haziran 1915), nr. 9/9, 6 Şaban 1333.

MF.MKT. (8 Temmuz 1915), nr. 1210/33, 25 Şaban 1333; MF.MKT. (25 Ağustos 1915), nr. 1211/34, 14 Şevval 1333; MF.MKT. (3 Ekim 1917), nr. 1230/37, 16 Zilhicce 1335.

2. Kızılay Arşivi (KA)

KA (30 Kasım 1914), nr. 193/115, 17 Teşrinisani 1330.

KA (7 Ocak 1915), nr. 193/138, 25 Kanunuevvel 1330.

KA (22 Aralık 1914), nr. 193/147, 9 Kanunuevvel 1330.

KA (1915), nr. 193/262, 1331.

KA (9 Şubat 1915), nr. 193/54, 27 Kanunusani 1330.

KA (2 Mart 1915), nr. 193/55, 17 Şubat 1330.

KA (11 Mart 1915), nr. 193/60, 26 Şubat 1330.

KA (3 Şubat 1915), nr. 193/75, 21 Kanunusani 1330.

KA (15 Şubat 1915), nr. 193/80, 2 Şubat 1330.

KA (6 Ekim 1914), nr. 193/88, 23 Eylül 1330.

KA (11 Ekim 1914), nr. 193/90, 28 Eylül 1330.

KA (24 Ekim 1914), nr. 193/94, 11 Teşrinievvel 1330.

KA (23 Ocak 1917), nr. 665/303, 10 Kanunusani 1332.

KA (24 Kasım 1917), nr. 936/203, 24 Teşrinisani 1333.

B. Süreli Yayınlar

"Bir İnkılâb-ı İçtimâî-i Millî" (1915), *Servet-i Fünun*, 30 Nisan 1331/13 Mayıs, nr. 1249, C. 49, s. 4.

BONDIBAI, İra (1917), "Harpte Alman Kadını", *Servet-i Fünun*, 20 Eylül 1333/20 Eylül, nr. 1360, s. 118.

E. Tahsin (1915), "Harb ve Kadınlarımız", *Sabah*, 24 Haziran 1331/7 Temmuz, nr. 9272, s. 3.

Emine Semiye, "Bir Damla Kan Bir Damla Gözyaşı", *Yeni Mecmua Çanakkale Nûsha-yı Fevkâlâdesi*, 26 Teşrinievvel 1918, C. 5, Hilal Matbaası, s. 85-88.

"En büyük vazifelerimizden biri: Eytam ve Eramil-i Şühedaya Muavenet" (1915), *Tasvir-i Efkâr*, 27 Nisan 1331/10 Mayıs, nr. 1436, s. 1.

Fatma Aliye (1915), "Kahraman Kadınlarımız", *Servet-i Fünun*, 28 Mayıs 1331/11 Haziran, nr. 1253, s. 66-67.

Fatma Aliye (1916), "Kadınlar Hakkında", *Servet-i Fünun*, 18 Şubat 1331/2 Mart, nr. 1289, s. 178.

"Gaziler Analarına" (1915), *Sabah*, 12 Ağustos, nr. 9308, s. 1.

"Harb-i Hazır ve Hilal-i Ahmer" (1915), *Sabah*, 28 Eylül 1331/11 Ekim, nr. 9368, s. 3.

Harp Mecmuası (1915), Teşrinisani 1331/ Kasım-Aralık, Yıl: 1, S. 1, s. 1.

Harp Mecmuası (1916), Teşrinisani 1332/Kasım-Aralık, Yıl: 1, S. 14, s.215.

Harp Mecmuası (1917), Mart 1333/ Mart, Yıl: 2, S. 17, s. 263, 267.

"Harp Mecmuası Niçin Çıkıyor" 1915, *Harp Mecmuası*, Teşrinisani 1331/Aralık, S. 1, Yıl: 1, s. 3-6.

"Harpte Alman Kadını" (1917), *Servet-i Fünun*, 20 Eylül 1333/20 Eylül, nr. 1360, s. 118.

"Hilal-i Ahmer Çiçeklerini Alınız" (1915), *İkdam*, 30 Temmuz 1331/12 Ağustos, nr. 6640, s. 1.

"Hilal-i Ahmer Çiçeklerini Alınız" (1915), *Sabah*, 30 Temmuz 1331/12 Ağustos, nr. 9308, s. 3.

"Hilal-i Ahmer Hastanelerini Ziyaret" (1915), *Sabah*, 25 Nisan 1331/8 Mayıs, nr. 9212, s. 2.

"Kadınlar ve Kadınlık Meselesi (Harbden Sonra Ortaya Çıkan Sosyal Problemlerin Halli Çalışmaları)" (1917), *Servet-i Fünun*, 5 Nisan 1333, nr. 1342, s. 236-239.

Kazım Nami (1917a), "Harb ve Kadınlarımız 1", *Donanma*, Nr. 80-129, 3 Şevval 1335/23 Temmuz, s. 1278-1280.

Kazım Nami (1917b), "Harb ve Kadınlarımız 2", *Donanma*, Nr. 81-130, 13 Şevval 1335/2 Ağustos, s. 1295-1296.

Lebib Selim (1915a), "Türk Kadınlığının Harb-i Umûmî'deki Faaliyeti", *Türk Yurdu*, 8 Teşrinievvel

- 1331/21 Ekim, Yıl: 5, S. 3-94, s. 40-41-42/2782-2784.
- Lebib Selim (1915b), "Türk Kadınlığının Harb-i Umûmî'deki Faaliyeti", *Türk Yurdu*, 22 Teşrinievvel 1331/4 Kasım, Yıl: 5, C. 9, S. 95, s. 55-56-57/2797-2798.
- Lebib Selim (1915c), "Türk Kadınlığının Harb-i Umûmî'deki Faaliyeti", *Türk Yurdu*, 5 Teşrinisani 1331/18 Kasım 1915, Yıl: 5, C. 9, S. 96, s. 70-74/2812-2816.
- "Mecruhlarımıza Yatak" (1915), *Sabah*, 25 Nisan 1331/8 Mayıs, nr. 9212, s.1.
- "Müdafaa-i Milliye'den" (1915), *Sabah*, 8 Mayıs 1331/21 Mayıs, nr. 9225, s. 4.
- "Osmanlı Hanımlarına" (1915), *İkdam*, 18 Şubat 1330/3 Mart, nr. 6478, s. 2.
- Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi Tarafından Tertib Edilen Takvim I (1331)*, Matbaa-i Ahmed İhsan ve Şürekası.
- Salime Servet Seyfi, -Ruznameden-"Oğlumu Hududa Gönderdikten Sonra" (1918), *Yeni Mecmua Çanakkale Nûsha-yı Fevkalâdesi*, 26 Teşrinievvel 1918/26 Ekim, C. 5, Hilal Matbaası, s. 103-104.
- Selahaddin Asım (1915), "Kadın ve Harp", *İçtihad*, 30 Kanunusani 1330/12 Şubat, nr. 127, s. 463-465.
- Server Bedi (1918), "Haftanama (Son Felaketler Karşısında Millette Hareket Başladı, Gençlerin ve Kadınların Mühim Teşebbüsleri)", *İçtihad*, 28 Teşrinisani/Kasım, nr. 132, s. 2835-2836.
- "Şehitlerimiz Çocukları Milletın Evladıdır" (1915), *Tasvir-i Efkâr*, 25 Nisan 1331/8 Mayıs, nr. 1434, s.1.
- "Türk Anası Ne Düşünüyor" (1917), *Harp Mecmuası*, Mart 1333/Mart, S. 17, Yıl: 2, s. 267-269.
- "Uhde-i Millete En Büyük Vedâ; Eytam ve Eramil-i Şüheda" (1915a), *Tasvir-i Efkâr*, 26 Nisan 1331/9 Mayıs, nr. 1435, s. 1.
- "Uhde-i Millete En Büyük Vedâ; Eytam ve Eramil-i Şüheda" (1915b), *Tasvir-i Efkâr*, 27 Nisan 1331/10 Mayıs, nr. 1436, s. 1.
- "Uhde-i Millete En Büyük Vedâ; Eytam ve Eramil-i Şüheda" (1915c), *Tasvir-i Efkâr*, 28 Nisan 1331/11 Mayıs, nr. 1437, s.1.
- "Uhde-i Millete En Büyük Vedâ; Eytam ve Eramil-i Şüheda" (1915d), *Tasvir-i Efkâr*, 29 Nisan 1331/12 Mayıs, nr. 1438, s. 1.
- "Uhde-i Millete En Büyük Vedâ; Eytam ve Eramil-i Şüheda" (1915e), *Tasvir-i Efkâr*, 30 Nisan 1331/13 Mayıs, nr. 1439, s.1.
- "Uhde-i Millete En Büyük Vedâ; Eytam ve Eramil-i Şüheda" (1915f), *Tasvir-i Efkâr*, 1 Mayıs 1331/14 Mayıs, nr. 1440, s.1.
- "Uhde-i Millete En Büyük Vedâ; Eytam ve Eramil-i Şüheda" (1915g), *Tasvir-i Efkâr*, 2 Mayıs 1331/15 Mayıs, nr. 1441, s.1.

C. Telif Eserler

- AYVERDİ, İlhan (2011), "Propaganda", *Misallı Büyük Türkçe Sözlük*, C. 3, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2561.
- BAŞARAN, Mehmet (2004/2005), "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in ilk Yıllarına Yerli Malı Kullanımı Teşviki", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C 4 (11): 45-62.
- BAYUR, Yusuf Hikmet (1991), *Türk İnkılâbı Tarihi, 1914-1918 Genel Savaşı*, C III, Kısım 1, 3. Baskı, Ankara: TTK Yay.
- BOYRAZ, Burak-CANTÜRK, Ali (2014), "Amerika Birleşik Devletleri Örneğinde İkinci Dünya Savaşı Dönemi Askerî Propaganda Posterleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C7 (33): 496-503.
- Cemal Nadir (1332), *Hanımlara Açık Mektub*, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007), "Propaganda", *Ötüken Türkçe Sözlük*, C. 4, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 3898.
- ÇAKIR, Serpil (1996), *Osmanlı Kadın Hareketi*, 2. Baskı, İstanbul: Metis Yay.
- ERDEMİR, Lokman (2012), "Çanakkale Muharebeleri Sırasında İstanbul'da Yardım Faaliyetleri", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl: 10, Bahar (12): 35-60.
- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2015), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar (1916-1923)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KILIÇ, Ahmet Fikret (2014), "Mehmet Emin Yurdakul'un Şiirlerinde Kadın", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, (3/4): 34-56.
- KÖROĞLU, Erol (2010), *Türk Edebiyatı ve I. Dünya Savaşı 1914-1918, Propagandadan Millî Kimlik*

İnşâsına, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

KURNAZ, Şefika (1997), *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, İstanbul: MEB Yay.

ÖYMEN, Onur (2014), *Bir Propaganda Silahı Olarak Basın*, 2. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.

SARISAMAN, Sadık (1999), *Birinci Dünya Savaşı'nda Türk Cephelelerinde Beyannamelerle Psikolojik Harp*, Ankara: Genelkurmay ATASE Bşk. Yayınları.

SELÇUK, Mustafa (2012), "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Harbiye Nezareti'nin Çanakkale Kahramanlığını Yaşatma Amaçlı Faaliyetleri", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, C I (2): 195-242.

TEPEKAYA, Muzaffer-KAPLAN, Leyla (2003), "Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1877-1923)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10): 147-202.

VAN OS, Nicole A.N.M (2003), "Asker Ailelerine Yardım: Osmanlı Devleti ve Muinsiz Aile Maaşı", *Devletin Silahlanması Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 105-121.

YAZICI, Nevin (2011), "Çanakkale Savaşı'nda Türk Kadınının Rolü", *Gazi Akademik Bakış*, C 5 (9): Kış, 245-264.